

İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukattaa ve Tevili

Gülhan MADEN | 0000-0003-3545-5374

Dr. | Yazar | gulhan.maden@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi | 05mskc574

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmi | Ankara, Türkiye

Öz

Kur'an'da 29 sürenin başında yer alan ve isimleriyle kesik kesik okunan mukattaa harflerinin ne anlama geldiği ile ilgili Hz. Peygamber'den sahih bir haber varid olmamıştır. Dolayısıyla bu harflerin yorumlanıp yorumlanamayacağı noktasında İslam âlimleri iki farklı kanaate sahip olmuşlardır. Daha çok selef âlimlerinden oluşan ve ehl-i hadisin ağırlıklı olduğu bir gruba göre bu harfler, manasını yalnızca Allah'ın bildiği müteşâbihât kategorisinden olup bunların yorumlanması caiz değildir. Kelamcıların başını çektiği ikinci gruba göre ise Kur'an'da anlamı bilinmeyen şeylerin olması uygun değildir. Dolayısıyla bu harflerin de mutlaka bir anlamı ya da fonksiyonu vardır. Binaenaleyh bu konuda te'vil yapmak caizdir. Bu harflerin ne anlama geldiği ile ilgili ilk dönemlerden itibaren pek çok şey söylenmiş ve bunlar hadis, tefsir ve Kur'an ilimlerine dair eserlerde kayıt altına alınmıştır. Bu makalede dirayet tefsirinin ve sünî kelâm ekolünün kurucu isimlerinden biri kabul edilen İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), Te'vilâtü'l-*Qur'an* adlı tefsirinde mukattaa harflerine yaklaşımı, önceki ve sonraki tefsirlerle karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Onun bu harflerin yorumlanması noktasındaki tavrı, daha önce yapılmış olan yorumlara yaklaşımı ve bizzat kendisinin bu harfleri nasıl algıladığı ortaya konulmaktadır. Onun mukattaa harfleri ile ilgili bazı görüşleri hiç yorum yapmadan sadece aktardığı görülmektedir. Müfessir bazı görüşleri ise onlara katıldığını hissettirecek birtakım açıklamalarla birlikte taktim etmektedir. Mâtürîdî, mukattaa harflerini müteşâbihâtta saymakla birlikte bunların te'viline karşı değildir. Ancak bunlar hakkında kesin yargı anlamını taşıyan tefsire karşıdır. Hz. Peygamber'den bu konuda sahih bir haber gelmediğine göre âlimler ancak bunları te'vil edebilirler; yani bunların muhtemel anlamlarını ortaya koyarlar. O, bu harflerin daha çok, muhatabın dikkatini çekme fonksiyonu üzerinde durmakta ve bunlarla ilgili, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat sadedinde özgün yorumlara yer vermektedir. Onun tefsirinde, başka eserlerde benzerine rastlamadığımız iki görüş yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi, bu harflerin tefsirinin, devamındaki cümle olduğuna dair yorumdur. Mâtürîdî bunu Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) nakletmektedir. Ancak ne ondan önceki ne de sonraki kaynaklarda böyle bir yorumla karşılaşmamıştır. Mukattaa harfleri ile ilgili Mâtürîdî'nin ikinci özgün yorumu ise bu harflerin, Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispat sadedinde, Kur'an'da yer verilen aklî delil ve hüccetlerden ya da kıssalardan, veyahut önceki kitaplardan kinaye olduğudur. Mâtürîdî'nin, Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi erken dönem tefsir rivayetlerini derleyen âlimlerin bile yer vermediği bu ve benzeri görüşleri aktarması, onun tefsirinin, bazı âyetler hakkında nadir karşılaşılan yorumlar için ihmal edilmemesi gereken bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-*Qur'an*, Hurûf-ı Mukattaa, Müteşâbih.

Atıf Bilgisi

Maden, Gülhan. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukattaa ve Tevili". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (Nisan 2024), 101-118.

<https://doi.org/10.32950/rid.1411540>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi		
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 28.12.2023	Kabul Tarihi: 30.03.2024	Yayın Tarihi: 20.04.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme		
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate		
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.		
Etik Bildirim	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.		
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.		

Dizinlenme Bilgisi

Hurūf al-Muqattaa and Its Interpretation According to Imam Māturīdī

Halit Ahmet ÇİFTÇİ | 0000-0003-3545-5374

Dr. | Author | gulhan.maden@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli University | 05mskc574

Qur'anic Reading and Qiraat | Ankara, Türkiye

Abstract

There is no authentic report from the Prophet about the meaning of the letters muqattaa, which appear at the beginning of 29 suras in the Qur'an and are recited intermittently with their names. Therefore, Islamic scholars have had two different approaches to the interpretation of these letters. According to a group of predominantly Ahl al-Hadith scholars, consisting mostly of Salaf scholars, these letters belong to the category of mutashābihāt, the meaning of which is known only to Allah, and their interpretation is not permissible. According to the second group, led by theologians, it is inappropriate to have things in the Qur'an whose meaning is unknown; therefore, these letters must have a meaning or function and it is permissible to interpret them. Many things have been said about the meaning of these letters since the early periods and these have been recorded in works on hadith, tafsir and Qur'anic sciences. In this article, the approach of Imam al-Māturīdī (d. 333/944), who is considered one of the founders of direct exegesis and the Sunnī school of theology, to the letters muqattaa in his tafsir al-Ta'wīlātu al-Ḳur'ān is examined in comparison with previous and later tafsirs. His attitude towards the interpretation of these letters, his approach to previous interpretations, and how he himself perceived these letters are revealed. It is seen that he simply quoted some of the views on the letters muqattaa without any commentary, which can be interpreted as his distancing himself from these interpretations. However, it is also possible to interpret his inclusion of these interpretations in his work without criticizing them as at least seeing them as possible. The commentator presents some of the opinions with some explanations that make one feel that he agrees with them. In fact, he considers all of the opinions about the hurūf al-muqattaa as probable. However, his red line in this regard is to avoid speaking definitively about them. For these are mutashābihāt, the true meaning of which can only be known by God and His Messenger. Although al-Māturīdī considers the letters muqattaa as mutashābihāt, he is not against their interpretation. However, he is against tafsir, which means a definitive judgment about them. According to his system, only the Prophet and the Companions who witnessed the revelation have the authority to interpret. Since there is no authentic news from the Prophet on this subject, scholars can only interpret them; that is, they can reveal their possible meanings.

Keywords

Tafsir, Māturīdī, Ta'wīlātu al-Ḳur'ān, Hurūf al-Muqattaa, Mutashābih.

Citation

Maden, Gülhan. "Hurūf al-Muqattaa and Its Interpretation According to Imam Māturīdī". *Rize Theology Journal* 26 (April 2024), 101-118.

<https://doi.org/10.32950/rid.1411540>

Publication Information

Type	Research Article		
Process Information	Date of Submission: 28.12.2023	Date of Acceptance: 30.03.2024	Date of Publication: 20.04.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External		
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.		
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Complaints	ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hurûf-ı mukattaa, Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve isimleriyle telaffuz edilen harflerin ortak adıdır. Harf kelimesinin çoğulu olan *hurûf* ile “kesilmiş, ayrılmış” anlamına gelen *mukattaa* kelimeleriyle bir sıfat tamlaması oluşturan bu terkinin tam karşılığı “kesilmiş/ayrılmış harfler”dir. Bir kelimeyi oluştururken okundukları gibi değil de isimleri ile kesik kesik telaffuz edildikleri için “bağımsız ve ayrı harfler” anlamında bu isimle anıldığı düşünülmektedir.¹

Bu harflerin ne anlam ifade ettiğiyle ilgili Hz. Peygamber'den gelen sağlam bir rivayet bulunmamaktadır. O yalnızca Kur'an okumanın faziletini beyan sadedinde, okunan her harfe en az on sevap verileceğini bildirirken, “elif-lâm-mîm”in tek harf değil üç harf olduğunu söylemiştir.² Bunun dışında muteber hadis kaynaklarında konuyla alakalı bir hadis yer almamaktadır. Ancak bazı erken dönem tefsirlerinde bu mevzu ile ilgili birtakım rivayetler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birine göre Bakara sûresinin ilk âyetleri nazil olduğunda bir grup Yahudi Hz. Peygamber'e gelmiş, bu âyetler hakkında onunla münazarada bulunmuşlardır. İçlerinden biri, sûrenin başında yer alan “elif-lâm-mîm” harflerinin ebced hesabından yola çıkarak Muhammed ümmetinin 71 sene saltanat süreceğini söylemiş, bu kadar kısa sürecek bir hükümlerliğe sahip olacak bir kişinin dinine girmenin anlamsız olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ebced hesabıyla bundan daha yüksek değerler ifade eden başka mukattaa harflerini ona okumuş, o Yahudi her defasında sayının değişerek artması sebebiyle Hz. Peygamber'i karışık sözler söylemekle itham etmiş ve bu yüzden ona inanmayacaklarını söylemiştir. Bu olay üzerine, muhkem âyetleri bırakıp müteşâbih âyetlerin peşine düşmeleri dolayısıyla onların bu tutumunu eleştiren âyetlerin de içinde yer aldığı Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetleri nazil olmuştur.³ Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) ve Taberî'nin (ö. 310/923) aktardığı bu olay, hurûf-ı mukattaa'nın ne anlama geldiğiyle alakalı Hz. Peygamber'in bir açıklamasını içermemektedir. Yahudilerin, ebced hesabı yaparak Muhammed ümmetinin ömrünü hesap etmeleri neticesinde, onun başka mukattaa harflerini okuması, onların bu tutumunu onaylamak için değil, onlarla münazara taktiği olarak anlaşılmalıdır.

Bu harflerin anlamının bilinip bilinemeyeceği konusunda İslam âlimleri arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Daha çok selef âlimlerinden meydana gelen bir gruba göre bu harfler müteşâbihâtta olup bunların te'vil edilmesi doğru değildir. Bunların gerçek manasını ve te'vilini sadece Allah bilir. Çoğunluğunu kelimcilerin oluşturduğu ikinci gruba göre ise bu harfler te'vil edilebilir hatta edilmelidir. Zira insanlara rehber olmak üzere indirilmiş bir kitapta manası bilinmeyen şeylerin bulunması mümkün değildir. İkinci grupta yer alan âlimler bu harflerin ne ifade ettiği ile ilgili çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.⁴

Bu konuda en eski bilgiler, başta İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) olmak üzere sahabe ve ondan sonra gelen tâbiîn ulemasına dayanmaktadır. Sonrasında da İslam uleması bu harflerin ne anlama geldiğine dair birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada hem kelim ilminin hem de dirayet tefsirinin öncü isimlerinden biri kabul edilen İmâm Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde, mukattaa harfleriyle ilgili tespit ve tercihleri ortaya konulmaktadır. Bunun için evvela tefsirin bu harflerle ilgili kısımları taranmış, tespit edilen görüşler çeşitli alt başlıklar halinde tasnif edilmiş, Mâtürîdî'nin mukattaa harfleriyle ilgili bulguları, düşünceleri ve bunlara yaklaşımı tespit edilmiştir. Bunu yaparken eserde yer verilen görüşlerin kime/kimlere ait olduğu, kaynak taraması yöntemiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın asıl hedefi, Mâtürîdî'nin hurûf-ı mukattaa hakkındaki düşüncelerini tespit etmenin yanı sıra onun bunlar hakkında ortaya koyduğu orijinal bir yorumunun var olup olmadığını, şayet varsa bu yorumun sonraki literatüre etkisini ortaya koymaktır.

Mâtürîdî'nin hurûf-ı mukattaa hakkındaki tespit ve tahlilleri üzerine müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak onun tefsir yöntemi üzerine yapılan bir doktora tezinde bu konu üzerinde durulmuş,⁵ ayrıca Kuşeyrî (ö. 465/1072) ile Mâtürîdî'yi bu konuda karşılaştıran bir başka çalışmada onun konu hakkındaki temel yaklaşımı hakkında bilgiler verilmiştir.⁶ Bizim çalışmamız ise

¹ M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Kasım 2023).

² Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü Mustafâ, 1375/1975), 5/175; Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 2000), 4/2084 (no: 3351).

³ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, ed. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâs, 1423), 1/84-87; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili 'Âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 1/221-222.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurşubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfish (Kâhire: Dâru'l-Kütüb el-Mişriyye, 1964), 1/154-155.

⁵ Bkz. Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yay., 2003), 273-277.

⁶ Bkz. İskender Şahin, “Kuşeyrî ve Mâtürîdî'nin Hurûf-u Mukâttâ'a Konusuna Yaklaşımı”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 227-251.

Mâtürîdî'nin hurûf-ı mukattaa ile ilgili tefsirinde yer verdiği düşünceleri kategorik olarak ortaya koyma, bu düşüncelerin her biri hakkında müfessirin yaklaşımını tespit etme ve onun konu hakkındaki orijinal yorumunu bulup bu yorumun sonraki literatürle karşılaştırılmasına imkân tanınmasıyla diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Genel Olarak Mâtürîdî'nin Hurûf-ı Mukattaa'ya Yaklaşımı

Diğer pek çok tefsirde olduğu gibi Mâtürîdî tefsirinde de hurûf-ı mukattaa hakkındaki en geniş bilgiye Bakara sûresinin başında yer verilmiştir. Burada önce bu harflerle ilgili on farklı görüşü kısaca ve yorumsuz aktaran müellif, daha sonra bunlardan bir kısmını biraz daha detaylı ele alıp açıklamaktadır.⁷ Çalışmamız boyunca bu görüşlere temas edileceği için burada söz konusu yorumlara yer vermeye gerek duymuyoruz.

Bakara sûresinin başında bu harflerle ilgili tespit ve tercihlerini sıralayan Mâtürîdî, mukattaa harfleriyle başlayan diğer sûrelerin başında genellikle önceki bilgilere atıfla yetinmektedir.⁸ Kimi yerde ise yukarıda serdettiği görüşlerden bazısına yeniden değinip izah etmekte ya da onlara ilaveten farklı düşüncelere yer vermektedir.⁹

Mâtürîdî, hurûf-ı mukattaa hakkında naklettiği bütün görüşlerin doğruluğunu mümkün ve muhtemel olarak değerlendirmektedir. Ancak bunlar hakkında kesin konuşmak doğru değildir.¹⁰ Çünkü onun tefsir ve te'vil hakkındaki meşhur görüşüne göre, bir âyetin anlamı hakkında kesin konuşabilmek sadece Hz. Peygamber'in ve vahye tanıklık etmiş sahabe'nin hakkıdır. Diğerleri ancak te'vil yapabilir ki te'vilde kesinlik söz konusu değildir.¹¹ Bu harflerin anlamıyla ilgili Hz. Peygamber'den bir nakil olmadığına göre kimsede kesin konuşma yetkisi yoktur. Çünkü bunlar müteşâbihâtandır ve Allah'ın peygamberlerinden başka kimseyi muttali kılmadığı sırlar cümlesindedir.¹² Bu harflerle neyi kastettiğini en iyi bilen ise ancak Allah'tır.¹³

Mâtürîdî, ashabın bu harfler hakkında niçin Hz. Peygamber'e soru sormamış olabileceği üzerinde de durmaktadır. Ona göre bunun birkaç sebebi olabilir: 1- Bu harfler belli olaylar üzerine o olayları çözümleyecek ahkâmlar şeklinde inmiştir ve sahabe de hem ilgili olayı hem de bu harflerin hangi ahkâmı içerdiğini biliyordu. 2- Ya da bu harflerin, manasını yalnızca Allah'ın bildiği müteşâbihâtın olduğunu biliyorlardı. 3- Ya da bu harflerin, Allah'ın yalnızca peygamberlerine bildirdiği sırlar cümlesinden olduğunu biliyorlardı. 4- Yahut bunların, başındaki sûrelerin isimleri olduğunu biliyorlardı. 5- Ya da bunların, manalarının sorulmaması gereken birtakım semboller olduğunu biliyorlardı.¹⁴

2. Te'vilâtü'l-Çur'ân'da Hurûf-ı Mukattaa ile İlgili Görüşler

Mâtürîdî, hurûf-ı mukattaa ile ilgili bazı görüşleri, onlara katılıp katılmadığını beyan etmeksizin yorumsuz bir şekilde aktarmakta, bazılarını ise o görüşe sıcak baktığını hissettirecek birtakım açıklamalarla birlikte nakletmektedir. Biz bunları ayrı başlıklar halinde incelemeyi uygun görüyoruz.

2.1. Yorumsuz Aktarılan Görüşler

2.1.1. Bazı Cümlelerin Kısaltması Olduğu

Mâtürîdî'nin hurûf-ı mukattaa ile ilgili, eserinde ilk yer verdiği düşünce İbn Abbas'tan (ö. 68/687) naklen bunun *انا الله اعلم* "Ben Allah'ım, bilirim." cümlesinin kısaltması olduğudur.¹⁵ Kaynaklarda bu görüş daha çok İbn Abbas'a isnâd edilmekle birlikte Saîd b. Cübeyr'den (ö. 94/713) ve Dahhâk'ten (ö. 105/723) de nakledilmektedir.¹⁶

Konunun bir diğer örneği *يا انسان* ile ilgilidir. Mâtürîdî bu harf ile ilgili ilk olarak yine İbn Abbas'tan bunun *يا انسان!*

⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, ed. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2005), 1/27-30.

⁸ Örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 7/7, 10/283,353, 11/7.

⁹ Örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 2/337, 5/283-285, 7/379, 9/115.

¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 13/160.

¹¹ İlgili ifadeler için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 1/3-4.

¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 13/160.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 1/30, 5/285.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 14/86.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'ân*, 1/27.

¹⁶ Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/28; Nu'mân b. Şâbit Ebû Hanîfe, *Musnedü Ebi Hanîfe rivâyetü'l-Haşkefi*, thk. 'Abdurrahman Hâsen Maḥmûd (Mısır: el-Âdâb, ts.), (Tefsîr,1); Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh et-Tusterî, *Tefsîru't-Tusterî*, ed. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423), 25; Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/207,208,235; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Çur'ân ve İrâbuhu*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1/56,62, 4/193; Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Çur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed eṭ-Ṭayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Muşafâ el-Bâz, 1419/1998), 1/32, 2/583, 9/3029.

anlamına geldiğini, bu şekilde Hz. Muhammed'e hitap edildiğini ve bunun Habeşçe'ye ait bir kullanım olduğunu beyan etmektedir.¹⁷ Mâtürîdî öncesi kaynaklarda bu yorum İbn Abbas'a ilaveten İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Katade (ö. 117/735) ve Süfyan'a (ö. 161/778) isnâd edilmektedir.¹⁸

2.1.2. Sûreleri Açan Anahtarlar Olduğu

Mâtürîdî altı farklı yerde bu harflerin, *mefâtihu's-süver* yani sûrelerin başında bulunup onları açan birer anahtar mesabesinde olduğu şeklindeki düşünceye yorumsuz olarak yer vermektedir. Bunu ifade etmek için o, *mefâtihu's-süver*, *fevâtihu's-süver* ve *miftâhu's-süre* ifadelerini kullanmaktadır.¹⁹ Bunlardan birinde bu harflerin, Allah'ın isimlerinden bazı harfler olup bunlarla sûreyi açtığından söz etmekte,²⁰ bir başkasında bu görüşü İkrime'ye nispet etmektedir.²¹ Ancak diğer kaynaklarda bu düşünce Mücâhid'den (ö. 103/721) nakledilmektedir.²²

2.1.3. Allah'ın İsimleri Olduğu

Mâtürîdî, bu harflerin Allah'ın isimleri olduğuna dair görüşü yedi farklı yerde yorumsuz ve görüş sahiplerinin adını zikretmeden aktarmaktadır.²³ Bunlardan birinde Hz. Ali'nin “يا كَيْعَصِ اغْفِرْ لِي” (Ey Kâf hâ yâ ayn sâd! Beni bağışla.) şeklinde dua ettiğini haber veren rivayeti nakletmekte, ancak Ebu Bekr el-Esamm'ın (ö. 200/816), Allah'ın bilinen isimleri arasında bu tür kullanımlar olmaması dolayısıyla bu rivayetin Hz. Ali'den gelmesini pek muhtemel görmediğini belirtmektedir.²⁴ Mukattaa harflerinin Allah'ın isimleri olduğuna dair görüşün Hz. Ali, İbn Abbas, Âmir b. Abdullah (ö. 55/675), Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725), Süddî (ö. 127/745), Şa'bî (ö. 104/722) ve Ebu'l-Âliye'ye (ö. 90/709) ait olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.²⁵

2.1.4. Kur'an'ın İsimleri Olduğu

Bazılarına göre hurûf-ı mukattaa, Kur'an'ın isimleridir. Mâtürîdî bu düşünceye eserinde üç farklı yerde değinmekte, bunlardan birinde bunu Katâde'ye nispet etmekte ve hiçbirinde yorum yapmamaktadır.²⁶ Kaynaklar bu düşünceyi Katâde, Mücâhid, Hasan, İbn Ebî Necîh (ö. 131/748), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) ve İbn Cüreyc'den (ö. 150/767) nakletmektedir.²⁷

2.1.5. Başka Dil ve Lehçelerden Geçtiği

Mukattaa harflerinden bazılarının, başka bir dilde veya Arap lehçesinde anlamlı bir kelime olup oradan alındığına dair görüşler mevcuttur. Mâtürîdî üç farklı yerde buna atıfta bulunmaktadır. Bunlardan biri طه “Tâhâ” harfleri ile ilgilidir. Müfessirimiz bunun Nabatça'da ya da Süryanice'de رجل يا (Ey adam!) yahut فلان يا (Ey falanca!) anlamına geldiğini nakletmektedir.²⁸

Mâtürîdî öncesi literatür tarandığında görülmektedir ki bu bilgi sahabeden İbn Abbas'a, tâbiûndan İkrime, Dahhâk, Saîd b. Cübeyr, Hasan, Katade, İkrime ve Mücâhid'e dayandırılmakta, ayrıca Ebû Tufeyle el-Hirmâzî (ö. 200/815), Muhammed b. Ka'b (ö. 108/726), Ebû Mâlik Atıyye el-Avfî (ö. 111/729), Süddî ve İbn Ebzâ'dan (ö. 70/689) da bu düşünce aktarılmaktadır.²⁹

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 12/59.

¹⁸ Bkz. Ebû Muhammed 'Abdullâh el-Mısrî el-Çureşî İbn Vehb, *Tefsîru'l-Kur'an mine'l-Câmî*, thk. Mikloş Mûrânî (b.y.: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 2003), 2/50; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm el-Kayravânî Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 2/799; Ebû Muhammed İshâk b. İbrahim el-Büstî, *Tefsîru İshâk el-Büstî*, thk. Medine İslam Üniversitesi 2 Doktora tezi, 1413, 2/178-179; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 19/398; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'ânî'l-'Azîm*, 10/3188; Muhammed el-Attâr İbn Mahled, *Min hadîsi Muhammed b. Osman b. Kerâme ve hadîsi Tâhir b. Hâlid b. Nezzâr el-İlî, rivayetu Muhammed b. Mahled el-Attâr anhumâ*, thk. Âmir Hasan Sabri (y.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423), 160.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 1/27, 2/237, 9/115, 12/59,203, 13/7.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 9/115.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 12/59.

²² Ebû 'Abdullâh Sufyân b. Sa'îd b. Mesrûk el-Kûfî Sufyân eş-Sevrî, *Tefsîru'l-Şevrî*, thk. Ebû Ca'fer Muhammed (Beyrut: y.y., 1403/1983), 192; 'Alî b. el-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî 'Alî b. el-Ca'd, *Musnedu İbni'l-Ca'd*, thk. 'Âmir Aḥmed Ḥaydar (Beyrut: y.y., 1410/1990), 322; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/209; Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muhammed el-Murâdî en-Neḥḥâs, *Me'âni'l-Kur'an*, thk. Muhammed 'Alî eş-Şâbûnî (Mekke: y.y., 1409), 6/73; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'ânî'l-'Azîm*, 1/33.

²³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 2/237, 9/115,175, 12/59,203, 13/159, 16/8.

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 9/115.

²⁵ Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *Naḫḫu'l-İmâm Ebi Sa'îd 'Osman b. Sa'îd ale'l-Merisiyyi'l-cehmmiyyi'l-anîd fime'fterâ alellâhi azze ve celle mine't-tevhîd*, thk. Ebû Âsim eş-Şevvâmî (Kahire: el-Mektebü'l-İslâmî, 1433), 53; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 4/107; el-Büstî, *Tefsîr*, 2/1; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/206, 10/53, 15/451-452, 16/7, 20/274, 21/400; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'ânî'l-'Azîm*, 1/32, 2/583-584, 5/1437, 9/3029.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 9/115, 12/59, 13/159.

²⁷ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 2/495; Ebû Bekr 'Abdurrezâk b. Hemmâm es-Şan'ânî 'Abdurrezâk, *Tefsîru 'Abdurrezâk*, thk. Maḥmûd Muhammed 'Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1999), 1/259, 2/74,350,460,470,486, 3/75,139,159,227; el-Büstî, *Tefsîr*, 2/298; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/204, 10/53, 12/104, 15/452, 17/542, 19/399, 20/6,275, 21/400; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 4/107; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'ânî'l-'Azîm*, 1/33, 2/584, 5/1437, 6/1921,1994, 7/2098, 8/2747, 9/2838,2938,3030.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 9/175.

²⁹ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî el-Basrî Ma'mer b. el-Muşennâ, *Mecâzu'l-Çur'an*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: y.y., 1381/1961), 2/15;

Mâtürîdî, İbn Abbas'tan "Yâ sîn" harfinin "Ey insan!" anlamına geldiği şeklindeki düşüncüyü de aktarıp bunun Habeşçe veya Tay diline ait olduğunu nakletmektedir.³⁰ Bu düşünce İbn Abbas ile birlikte İkrime, Katâde ve Süfyan'dan da nakledilmiştir. Bunun Habeş diline ait olduğuna dair kayıtlar mevcutken Tay diliyle ilgili bir kayda rastlanmamıştır.³¹

Konuyla alakalı son örnek "Nûn" harfi ile ilgilidir. Mâtürîdî bunun Farsça asıllı olup Arapçalaştığı ve "Dilediğini yap" anlamına geldiği şeklindeki görüşü nakletmektedir. Buna göre ilgili ifade, birinden tamamen ümit kesildiğinde söylenmekte ve "O halde istediğini yap!" manasında kullanılmaktadır.³² "Nûn" harfiyle ilgili böyle bir yoruma tefsirler arasında sadece Mâverîdî'nin (ö. 450/1058) tefsirinde rastladığımızı belirtmek isteriz. O da tıpkı Mâtürîdî gibi bunun Farsça asıllı olabileceğine dair görüşü nakletmekte, ancak Mâtürîdî'nin *أكون كن* şeklinde naklettiği Farsça ifade onun eserinde *أيدون كن* şeklinde yer almaktadır.³³ Ayrıca o bu görüşü Dahhâk'ten nakletmektedir.³⁴

2.1.6. Harf Değil Anlamlı Kelimeler Olduğu

Hurûf-ı mukattaa'nın tamamı için olmasa da bazıları için bunların, Arapçadaki birtakım kelimeler olduğu düşünülmüştür. Mâtürîdî dört farklı mukattaa harfi için yedi yerde bu düşüncüyü yorumsuz bir şekilde aktarmaktadır.³⁵ Bunlardan birincisi "Sâd" harfidir. Bunun mukattaa harfi olmayıp Arapçadaki *صاد* kelimesi olduğunu söyleyenler olmuştur. Ancak bunun hangi anlamda kullanıldığı hakkında görüş ayrılığı mevcuttur. Mâtürîdî bununla ilgili beş farklı görüşe yer vermektedir³⁶ ki biz bunları daha önce kaleme alınan tefsirlerle mukayese ederek vermeyi uygun buluyoruz:

1- **عارضُ بالقران (Kâfirlere) Kur'an'la karşı çık.** Buna en yakın görüş Hasan'dan nakledilmektedir ki o, bununla ilgili *صاد* *بعلمك* "İlminle karşı koy" yorumunu yapmıştır.³⁷

2- **Ebû Ubeyde bunun مصاداة (musâdât) kökünden olduğunu söylemiştir.** Ebû Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'an*'ında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak İbn Kuteybe aynı görüşe yer vermekte ve bunun "muâraza" (karşı koyma/karşılaştırma) anlamına geldiğini söylemektedir.³⁸

3- **Zeccâc'a (ö. 311/923) göre bu صاد بالقران "Kur'an ile savaş ve harbet" demektir.** Zeccâc'ın eserinde ifade *صاد بالقران بعلمك* şeklinde yer almaktadır. Bunun da "Amelinle Kur'an'a dayan." ya da "Amelini Kur'an'a arzet." anlamında olduğu b

4- **Kur'an ile nida et.**

5- **(Onlara) Kur'an ile yönel.**⁴¹

Şon iki görüşe Mâtürîdî öncesi tefsirlerde rastlanmamıştır. Ancak sonraki bazı müfessirler, Hasan-ı Basrî'den, bunun *حادث الناس بالقران* (İnsanlara Kur'an'dan bahset) anlamında olduğunu nakletmektedirler⁴² ki bu, yukarıdaki dördüncü görüşe yakındır.

³⁰ 'Abdurrezzâk, *Tefsîr*, 2/367; 'Alî b. el-Ca'd, *Musnedu İbni'l-Ca'd*, 318; Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Me'sûrât*, thk. Kemâl Yûsuf el-Ĥût (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409), 6/121-122; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühyr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Tefsîr", 227; Ebû Muhammed el-Ĥâris b. Muhammed el-Bağdâdî el-Ĥâris b. Ebî Usâme, *Musnedu'l-Ĥâris = Buğyetu'l-Bâhiş 'an Zevâidi Musnedi'l-Ĥâris*, thk. Huseyn Aĥmed Şâlih el-Bâkirî (Medine: Merkezi Ĥidmeti's-Sunne, 1413/1992), 2/726; el-Büstî, *Tefsîr*, 1/221-222; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 16/6-7; İbn Ebî Ĥâtim, *Tefsîru'l-Ĥur'âni'l-'Azîm*, 7/2415.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ĥur'an*, 12/59.

³² Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 2/799; el-Büstî, *Tefsîr*, 2/178-179; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 19/398; İbn Ebî Ĥâtim, *Tefsîru'l-Ĥur'âni'l-'Azîm*, 10/3188; İbn Mahled, *Rivâyetü Muhammed b. Mahled*, 160; Ebû 'Ubeyd el-Herevî el-Bağdâdî Ĥâsım b. Sellâm, *Luğâtu'l-Kabâ'ili'l-Vâride fi'l-Ĥur'âni'l-Kerîm* (b.y.: y.y., ts.), 9.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ĥur'an*, 16/7.

³⁴ *أكون كن* Farsçada "Şimdi, hemen yap" anlamına gelirken *أيدون كن* "Şimdi yap, bu anda yap, böyle yap" manasını ifade etmektedir. Bkz. <https://vajehyab.com/ايدون>; <https://vajehyab.com/اكون>.

³⁵ Bkz. Ebû'l-Ĥâsen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverîdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. 'Abdilmakşûd b. 'Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Taberî), 1/160. Bunun *صاد بعلمك القران* (Amelini Kur'an'a arzet.) anlamında olduğuna dair görüşü Hasan-ı Basrî'den nakletmektedir.⁴⁰

³⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ĥur'an*, 12/103, 13/7, 159, 219, 291, 14/85, 16/7.

³⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ĥur'an*, 12/203-204.

³⁸ Büstî, *Tefsîru'l-Şâh el-Büstî*, 2/228.

³⁹ Ebû Muhammed 'Abdu'l-lâh b. Müslim b. Kuteybe Dineverî İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Ĥur'an*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 190.

⁴⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Ĥur'an*, 1/64, 4/319.

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/5.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ĥur'an*, 12/203.

⁴³ Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ĥayyân el-Endelüsî Ebû Ĥayyân, *el-Baĥru'l-Muĥîṭ fi't-Tefsîr*, thk. Şidkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 9/135; Ebu'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Aĥmed b. Yûsuf b. 'Abdiddâim es-Semîn el-Ĥalebî, *ed-Durru'l-Maşûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Aĥmed Muhammed el-Ĥarrâṭ (Dimaşk: Dâru'l-Ĥalem, ts.), 9/343; Ebû Ĥafş Sirâc ed-Dîn 'Omar b. 'Alî b. 'Âdil el-Ĥanbelî ed-Dimeşkî en-Nu'mânî İbn 'Âdil, *el-Lubâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, thk.

Mâtürîdî de Hasan'dan bu görüşü nakletmekte, ancak *حَادِثُ الْقُرْآنِ بِقَلْبِكَ* (Kur'an'ı kalbinden oku) şeklinde farklı bir ibareye yer vermektedir.⁴³ Beşinci görüşe ise ne mukaddem ne de muahhar tefsirlerde rastlanmamıştır.

Mâtürîdî “Hâ mîm” için de bunun aslının *قُضِيَ* (hüküm verildi) anlamında *حُمَّ* fiili olduğuna dair görüşü dört farklı yerde aktarmaktadır. Bu görüşe göre “Hâ mîm”lerin aslı bu fiildir; ancak kimi zaman Arapların yaptığı gibi kelime, harflerine ayrılarak okunmuştur. Bu görüşe göre ilgili âyetlerin anlamı *قُضِيَ مَا هُوَ كَائِنٌ* “Ne olacağına karar verildi.” demektir.⁴⁴ Mâtürîdî öncesi müfessirlerden bazıları aynı görüşe yer vermektedir.⁴⁵ Ancak bu görüşün kime ait olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır.

Konuyla ilgili bir diğer örnek; hurûf-ı mukattaadan biri olan “Kâf”ın Kaf dağı olduğuna dair görüştür. Mâtürîdî bunu “İnsanlardan şöyle diyenler de olmuştur” diyerek nakletmekte; bu dağın yeryüzünü çevrelediği, yeşil ya da kırmızı bir yakuttan oluştuğu, gökyüzünün rengini bu dağdan aldığı, Allah'ın bu dağa yemin ederek sûreye giriş yaptığı şeklindeki görüşe yer vermektedir. Fakat daha sonra Arapların bu dağ ve onun azametini bilmediklerini söyleyerek bu düşünceyi eleştirmektedir. Zira ona göre yemin, muhatabın dünyasında büyük öneme sahip şeyler üzerine yapılır. Muhatabın zihin dünyasında bulunmayan ya da önemi bilinmeyen/kavranamayan bir varlık üzerine yemin etmek abestir. Allah ise bundan münezzehtir.⁴⁶

Mukâtil b. Süleyman, “Kâf” harfiyle ilgili sadece bu görüşe yer vermekte ve Kaf dağıyla ilgili efsanevi bilgiler aktarmaktadır.⁴⁷ Ferrâ (ö. 207/822), Taberî, Abdürrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Tüsterî (ö. 283/896) ve Zeccâc da bu görüşe kısaca yer vermektedirler.⁴⁸ Bu görüşün Mücâhid'e ait olduğunu da ilk kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁴⁹

Konuyla ilgili son örneğimiz “Nûn” harfiyle ilgilidir. Mâtürîdî bunun “Hût” yani balık olduğu şeklindeki görüşe yer vermektedir.⁵⁰ Aynı yorum daha önceki pek çok tefsirde karşımıza çıkmakta ve bu görüşün İbn Abbas ile Mücâhid'e dayandığı görülmektedir.⁵¹

2.1.7. Çeşitli Varlıklardan Kinaye Olduğu

Mâtürîdî Bakara sûresinin başında *الم* harflerinin sırasıyla Allah, Cibrîl ve Muhammed'den kinaye olduğuna dair görüşü aktarmakta ve buna dair herhangi bir yorum yapmamaktadır.⁵² Tüsterî de buna benzer bir görüşü İbn Abbas'tan nakletmektedir.⁵³

Bu başlık altında değerlendirilebilecek bir başka yorum Şûrâ sûresinin başındaki *حَمِ عَسَقِ* harfleriyle ilgilidir. Mâtürîdî'nin aktardığı bu görüşe göre “ayn” Allah'ın azabından, “sîn” mesh'ten (*مَسَخَ* = Yaratılanların süretini başka bir varlığa dönüştürme), “kâf” ise kazf'ten kinayedir. Bu görüşün sahibi şöyle demiştir: Yerden içinde azap olan bir göze çıkacak, çölde bu ümmetten bir adamın süreti değiştirilecek ve insanlar onu taşıyacaklar.⁵⁴ Mâtürîdî buna benzer birkaç görüşü daha aktardıktan sonra “ayn”ın Allah'ın ilmi, “sîn”in Selâm ismi, “kâf”ın ise onun kudreti olduğuna dair görüşü aktarmakta ve “هذا محتمل” diyerek bunu muhtemel görmektedir.⁵⁵ Onun son görüş için böyle bir ifadeye yer vermiş olması, daha önceki görüşleri sadece aktardığını ancak onları pek muhtemel görmediğini hissettirmektedir.

Mâtürîdî'nin bu harflerle ilgili *عَذَابٌ - سَيِّكُونَ - وَقَوْعٌ عَسَقِ* harfleri sırasıyla diyerek aktardığı bir diğer görüşe göre ise *عَسَقِ* harfleri sırasıyla *عَذَابٌ - سَيِّكُونَ - وَقَوْعٌ* kelimelerinden kinayedir ve “Senin başına gelecekler için karar verildi.” demektir.⁵⁶ Müfessirimizin kısaca aktardığı bu görüşe

⁴³ Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu‘avviq (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 16/362; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beyrut: y.y., ts.), 7/143; Maḥmûd b. ‘Abdullâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'îl-me'sânî*, thk. ‘Alî ‘Abdubârî ‘Atîyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 12/155.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 12/204.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/7,159,219,291.

⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 3/735; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 3/75; İbn Kuteybe, *Te'vilu müşkili'l-Kur'ân*, 190; Tüsterî, *Tefsîr*, 137; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 5/41.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 14/85-86.

⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 4/109.

⁴⁹ Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 3/75; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 21/401; Abdurrezzâk, *Tefsîr*, 3/227; Tüsterî, *Tefsîr*, 151; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 5/41.

⁵⁰ Abdurrezzâk, *Tefsîr*, 3/227.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 16/7.

⁵² Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Şaqr (y.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1398/1978), 477; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 4/403; Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 5/203; Muhammed b. ‘Uzeyr el-‘Uzeyrî Ebû Bekr es-Sicistânî, *Ğaribu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Edîb ‘Abdulvâhid (Suriye: y.y., 1416/1995), 476; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 23/140-142.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/27.

⁵⁴ Tüsterî, *Tefsîr*, 25.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/159.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/159-160.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/160.

ışık tutacak uzunca bir rivayete Taberî ve İbn Ebî Hâtim tefsirlerinde tesadüf edilmektedir.⁵⁷ Mâtürîdî'nin bu rivayete yer vermediği, sadece onun hasılasını kısaca aktardığı anlaşılmaktadır.

2.2. Mâtürîdî'nin Olumlu Baktığı Görüşler

Mâtürîdî, hurûf-ı mukattaa ile ilgili bazı görüşleri aktardıktan sonra onunla ilgili kimi zaman rasyonel izahlar yapmakta, kimi zaman “bize göre” diyerek konuyu genişletmekte, kimi zaman da o savı güçlendirecek bazı deliller zikretmektedir. Bütün bunlar onun ilgili görüşe olumlu baktığı, onu makul gördüğü şeklinde yorumlanmaya müsaittir. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

2.2.1. Hurûf-ı Mukattaa'nın Kasem Olduğu

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili görüşlerden biri bu harflere yemin edildiği şeklindedir. Taberî, bu harflerin birer kasem ifadesi olduğu şeklindeki görüşü İbn Abbas ve İkrime'den; İbn Ebî Hâtim ise sadece İkrime'den nakletmektedir.⁵⁸ Mâtürîdî öncesi tefsirlerde bu görüş üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir.

Mâtürîdî bu düşünceye beş farklı yerde temas etmekte,⁵⁹ bazılarında bunu destekleyici ifadeler kullanmaktadır. Ona göre sûre başlarında zikredilen bu harfler aslında bütün harflerden kinayedir ve Allah harflere yemin ederek sûreye giriş yapmaktadır. Çünkü Araplar önem ve kıymet verdikleri varlıklar üzerine yemin ederlerdi. Harfler de hem bu dünya hem de ahiret saadeti için olmazsa olmaz unsurların başında gelir. Her türlü menfaate ulaşmada birer vesiledir. Aynı zamanda harfler iki büyük nimet olan konuşma ve duymaya da işaretler ki bunlar hikmete erişmenin vasıtasıdır. Bu harflere yemini iki türlü anlamak mümkündür: Ya bu harflerin Rabbine yemin edilmektedir, ya da insan hayatı için taşıdığı bu paha biçilmez değeri dolayısıyla bizatihi harflerin kendisine yemin edilmektedir.⁶⁰ Ayrıca bu harfler, Kur'an'ı oluşturdukları için de son derece mühimdir.⁶¹ Sâd sûresinin başında Mâtürîdî yemin ile ilgili görüşü Ebû Avsece'ye (ö. ?)⁶² nispet etmektedir.⁶³

Hurûf-ı mukattaaada yemin anlamı bulunduğu dair fikrin Mâtürîdî açısından muteber kabul edildiği, onun Kâf sûresinin başındaki izahlarından daha iyi anlaşılmaktadır. Zira o, “Kâf” harfi ile ilgili üç farklı kanaate yer vermekte, hepsini yeminle ilişkilendirmektedir. Bunlardan birincisi “Kâf”ın Kur'an'ın isimlerinden biri olmasıdır ve bu durumda Kur'an'a yemin edilmektedir. İkincisi bunu hecâ harflerinden biri olarak bütün harflerin temsilcisi şeklinde kabul eden görüştür.⁶⁴ Buna göre ise önce bu harfe, sonra onun örneği içinde bütün harflere ve hepsinin toplamı olan Kur'an'a yemin edilmiş olmaktadır. Üçüncüsü ise bunun Kaf dağı olduğuna ve bu dağa yemin edildiğine dair görüştür.⁶⁵

Aynı şekilde “Nûn” harfi ile ilgili izahları da onun yemin görüşüne yakın durduğunu göstermektedir. O burada harflerin insan yaşamındaki önemine değinmekte; hikmete, dinî ve dünyevî maslahatlara ulaşmada yazının önemini vurgulamaktadır. Allah'ın böyle bir sûreye, insanların dikkatini harflere, dolayısıyla da yazı ve medeniyete çekerek başladığını düşünmek gayet makuldür. Ya da bazı sahabeden aktarıldığı üzere bunun Allah'ın isimlerinden biri olması da muhtemeldir ki bu durumda Allah kendisine yemin etmiş olmaktadır.⁶⁶

Râzî, harflerin insan yaşamındaki önemi dolayısıyla bütün harflere yemin edildiği şeklindeki bu görüşü Ahfeş'e (ö. 316/928) nispet etmektedir.⁶⁷

Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere Mâtürîdî, hurûf-ı mukattaaada bir yemin anlamının mevcudiyetini muhtemel görmektedir. Ona göre bu şekilde harflere, Kur'an'a, Allah'a ya da o harfle ilgili mevzubahis edilen şeye yemin edilerek muhatabın dikkati çekilmekte ve devamındaki kelamın manası tekit edilmektedir.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/464; İbn Ebî Hâtim de aynı rivayete biraz daha özet şekilde yer vermektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3274. Onların aktardığı rivayete göre Abdül-ilâh ya da Abdullah adındaki biri doğudaki nehirlerden birine inecek. O nehrin iki tarafında iki şehir kurulu olacak. Allah bu şehirlerden birine geceye bir ateş göndererek, diğerini de yerin dibine geçirerek helak edecek. İşte bu *عسق حم* harflerinin anlamıdır. (حم), “ayn” *عدلا منه* (Allah'ın adaleti olarak), “sîn” *سيكون* (böyle olacak) ve “kâf” *واقع لهتين المدينتين* (Bu iki şehrin başına bunlar gelecek) demektir.

⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/207; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/33.

⁵⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 1/27-28, 12/59,203, 14/85, 16/7.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 1/27-28.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 12/59.

⁶² Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ebû Avsece, Mâtürîdî'nin edebiyat hocası olup hicrî 3. asırda yaşadığı düşünülmektedir. Ebû Avsece hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükrü Maden, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtu'l-Kur'an'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme”, *dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 7/14 (Güz 2019), 414-416.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 12/204.

⁶⁴ Taberî bu düşünceyi Arap dil alimlerinden bazılarının görüşü olarak aktarmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/210.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 14/85-86.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 16/7-8.

⁶⁷ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayy* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 2/254.

2.2.2. Allah'ın İsim veya Sıfatlarından Kinaye Olduğu

Mukattaa harfleriyle ilgili yaygın kanaatlerden biri, bunların her birinin Allah'ın çeşitli isim ve sıfatlarından kinaye olduğudur. Bu görüş İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebu'l-Âliye, Ebû Mâlik, Ebû Salih (ö. 101/719-20), Mürre el-Hemedânî (ö. 90/708), Süddî (ö. 127/745), Rabî b. Enes (ö. 139/757), Katâde ve Muhammed b. Ka'b'den (ö. 108/726) nakledilmektedir.⁶⁸ Bu görüş sahiplerine göre Allah, diğer bazı sûrelere kendisine hamd veya tesbih ifadeleriyle başladığı gibi, bu sûrelerde de ilahi isim ve sıfatlarına işaret ederek yüce zatını övmektedir.⁶⁹

Mâtürîdî bu düşünceye altı farklı yerde temas etmekte⁷⁰ ve bunu muhtemel görmektedir. İlk olarak Bakara sûresinin başında şu görüşe yer vermektedir: “Elif Allah, lâm Onun lütfu, mîm ise Onun mülküdür.”⁷¹ Daha önceki tefsirlerde birebir bu görüşün aynısına rastlayamadık. Ancak Ebu'l-Âliye'den buna benzer bir söz nakledilmektedir.⁷² Daha sonra Mâtürîdî bu görüşü Kur'an'ın îcazı çerçevesinde izah etmektedir. Ona göre bir ya da birkaç harfle pek çok manayı ifade edebilmesi açısından bu durum hem Allah'ın kudretine hem de Kur'an'ın ne kadar veciz bir kitap olduğuna delildir.⁷³

Konuyla ilgili diğer örnek Meryem sûresinin başında yer alan كهيص harfleridir. Mâtürîdî bu harflerin, Allah'ın bazı isim veya sıfatlarından kinaye olduğuna dair dört farklı görüşe yer vermektedir.⁷⁴ Benzer görüşler erken dönem tefsirlerinden pek çoğunda yer almaktadır. Bütün bu görüşler bir araya getirildiğinde görülmektedir ki “kâf” Kebîr, Kerîm, Melîk ya da Kâfi; “hâ” Hâdî ya da Allah; “yâ” Yemîn, Hakîm, Emîn ya da yâ men yücîru velâ yücâru aleyh; “ayn” Âlim, Alîm, Azîz ya da Adl; “sâd” ise Sâdık, Samed veya Musavvir isimlerinden kinaye olabilir.⁷⁵

Mâtürîdî “طه” harfleriyle ilgili olarak da bunların, Allah'ın bazı isimlerinden kinaye olduğuna dair görüşe yer vermekte, ancak bunun hangi isimler olduğundan bahsetmemektedir.⁷⁶ Ondan önceki tefsir literatüründe de bununla ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak daha sonraki müfessirlerden Sa'lebî (ö. 427/1035), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den (ö. 108/726) naklen bunun, Allah'ın tavli (güç, kuvvet ve zenginliği) ve hidayetinden kinaye olduğuna dair bilgiyi aktarmaktadır.⁷⁷ Yine o Saîd b. Cübeyr'den naklen “tâ” harfinin Tâhir ve Tayyib, “hâ” harfinin ise Hâdî isminin kısaltması olduğunu bildirmektedir.⁷⁸

Mü'min sûresinin başında Mâtürîdî, “Hâ mîm” ile ilgili olarak bunun, Allah'ın isimlerine ait harfler olduğuna dair görüşü İbn Abbas'a nispet etmekte, ancak bunu muhtemel görüp görmediğine dair bir detay vermemektedir.⁷⁹ Tüsterî bunların “Hayy” ve “Melik” isimlerine işaret ettiğini belirtmekte;⁸⁰ Taberî ise bu harflerin الرحمن ismindeki “hâ” ve “mîm” olduğuna dair görüşü İbn Abbas'a dayandırmaktadır.⁸¹

Mâtürîdî Şûrâ sûresinin başındaki حم عسق harfleriyle ilgili önce buradaki “ayn” harfinin Allah'ın ilmine, “sîn” harfinin Onun Selâm ismine ve “kâf” harfinin Onun kudretine işaret ettiğine dair görüşü nakledip bunu muhtemel görmekte, sonra da Kur'an'daki bütün mukattaa harflerinin benzer şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarından kinaye olabileceğini vurgulamaktadır. Zira Araplarda, bir kelimenin tamamını söylemeyip ona işaretten sadece bir ya da birkaç harfini zikretmek şeklinde bir kullanım mevcuttur. Daha sonra Mâtürîdî, bu beş harfin Allah'ın hangi isimlerine tekabül edebileceğine dair ihtimalleri sıralamaktadır. Buna göre “hâ” hilim, hikmet ve hüküm; “mîm” mülk ve mecd; “ayn” ilim; “sîn” senâ (yücelik) ve sûded (şeref); “kâf” kudret ve kuvvet kelimelerinden kinaye olup Allah'ın bu niteliklerine işaret ediyor olabilir.⁸² Daha önceki tefsirlerde Şûrâ sûresinin başındaki bu harflerle ilgili benzer bir açıklamaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin bu harflerin hangi isim ve sıfata işaret ettiğine dair açıklamaları, onun diğer mukattaa harfleriyle ilgili benzer görüşlerden ilham alarak kendisinin ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Ancak daha sonraki bazı tefsirlerde onun ortaya koyduğu bu düşüncelerin benzerleri yer

⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/28; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/208, 20/274; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/33; Neḥḥâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 6/73.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/219.

⁷⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/27, 29, 9/115, 175, 13/7, 159, 16/7.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/27.

⁷² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/28.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/29.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/115.

⁷⁵ Bkz. Zeyd b. Ali, *Ġarîbu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Cevâd el-Huseynî el-Celâlî (Kum: Merkezi'n-Neşri't-Tâbi' li-Mektebi'l-İlâmi'l-İslâmî, 1418), 265; 'Abdurrezzâk, *Tefsîr*, 2/350; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 2/620; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 1/213; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 15/443-451.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 9/175.

⁷⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l- Arabî, 1422/2002), 6/236.

⁷⁸ eş-Şa'lebî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, 6/237.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/7.

⁸⁰ Tüsterî, *Tefsîr*, 136.

⁸¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/274.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/160.

almaktadır.⁸³

2.2.3. Ebced Hesabıyla Bazı Tarihlerle İşaret Ettiği

Ebced, İbranice ve Ârâmîce'nin de etkisiyle Nabatîce'den Arapçaya geçtiği kabul edilen, Arap alfabesinin ilk tertibine göre harflerin sayı değerlerine dayanan hesap sisteminin adıdır. Buna ya da bunun bir başka versiyonuna İslam kültür geleneğinde *hisâb-ı cümel* veya *cümmel* de denilmektedir.⁸⁴ Ulemadan bazıları Kur'an'da anlamsız bir şey olamayacağından hareketle mukattaa harflerinin ebced hesabıyla bazı tarihlere işaret ettiğine kail olmuşlardır.⁸⁵

Mâtürîdî bu görüşe sadece Bakara sûresinin başında temas etmekte,⁸⁶ bir yerde de bu düşüncenin uzantısı sayılabilecek bir yoruma yer vermektedir.⁸⁷ Onun Bakara sûresinin başında konuyla ilgili ifadesi şu şekildedir: “*Şöyle de denilmiştir: Bu harflerde ebced hesabıyla bu ümmetin saltanatının süresi beyan edilmektedir. Fakat onlar bu harflerin birazını saymışlar, birazını ise saymamışlardır.*”⁸⁸ Onun ifadesinin son kısmında, konuyla ilgili, çalışmamızın giriş kısmında değindiğimiz, Hz. Peygamber ve Yahudilerin diyalogunun anlatıldığı rivayete atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Yani Yahudiler, sûre başlarındaki bu harflerden bir kısmını hesaplamışlar, diğerlerini ise hesaba katmadan/katmadıklarından yanlış sonuca varmışlardır. Devamındaki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mâtürîdî bu fikri muhtemel kabul etmektedir. Zira ona göre bu harflerin her birinde, ebced hesabına göre bu ümmetin ömrü, kral ve hükümdarlarının sayısı ya da fethedeceği yerler gibi insanlar için önem arz eden bazı büyük olaylar ve zamanlara yahut Allah'ın bazı isim ve sıfatlarına delalet eden şifreler gizlenmiş olabilir. Bu ise Kur'an'ın son derece veciz bir kitap olduğunu gösterir. Nitekim böylece, uzun uzun cümlelere sığacak nice manalar sadece birkaç harf ile anlatılmış olmaktadır. Aslında bundaki amaç Allah'ın nelere kadir olduğunu, nice gizli manaları birkaç harfe nasıl sığdırdığını kullara göstermektir.⁸⁹

Bu konu çerçevesinde değerlendirilebilecek bir diğer örnek Şûra sûresinin başındaki *ح م عسق* harfleriyle ilgilidir. Mâtürîdî'nin aktardığına göre İbn Abbas buradaki “sîn”i firkaların, “kâf”ı ise cemaatlerin sayısı olarak yorumlamıştır. “Ayn”ın hesabını ve neyle ilgili olduğunu ise Hz. Ali'nin bildiği söylenmiştir.⁹⁰ Bu yorumda da harflerin sayı değerlerinden yola çıkarak birtakım sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Mâtürîdî'nin bunu yorumsuz aktarması en azından bu görüşe karşı olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

2.2.4. Manası Bilinemeyen Müteşâbihâtın Olduğu

Daha önce de ifade edildiği gibi selef âlimleri hurûf-ı mukattaa'yı müteşâbih âyetler kategorisinde değerlendirip bunların manasını yalnızca Allah'ın bildiğini, dolayısıyla bu konuda herhangi bir yorum yapılmaması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu görüşün sahabe döneminden itibaren taraftar bulduğu görülmektedir. Nitekim bazı tefsirlerden anlaşıldığı kadarıyla dört halifeyle birlikte İbn Mes'ûd, bu harflerin tefsir edilmemesi gereken müteşâbihâtın olduğunu söylemiştir. Şa'bî (ö. 104/722), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) ve muhaddislerin önemli bir kısmı da bu görüştedir.⁹¹

Mâtürîdî bu düşünceye beş farklı yerde değinmekte⁹² ve bunlardan ikisinde meseleyi izah edip muhtemel görmektedir.⁹³ Meseleye ilk değindiği Bakara sûresinin başında bu harflerin, Allah'ın kullarını muttali kılmadığı müteşâbih kategorisinde olduğuna dair görüşü nakletmekte ve bunun bir tür imtihan olduğunu, Yüce Yaratıcının kullarını dilediği şekilde imtihan edebileceğini vurgulamaktadır.⁹⁴ Bu suretle Allah bu harfleri tefsir etmekten çekinmek, onların gerçek manasını Allah'a havale etmek ve bunların müteşâbih olduğunu kabul etmek hususunda kullarını imtihan etmektedir.⁹⁵

Mâtürîdî'nin konuyla alakalı muallak olarak yer verdiği görüşlerden biri de şudur: “*Allah'ın indirdiği her kitapta mutlaka sadece Allah'ın bilebileceği bir sır vardır. Kur'an'ın sırrı da sûre başlarındaki hurûf-ı mukattaa'dır.*”⁹⁶ Bazı kaynaklar bu görüşü Şa'bî'den

⁸³ Bkz. Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed Ebû'l-Leyş es-Semerqandî, *Baḥru'l-'Ulûm*, thk. Maḥmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/235.

⁸⁴ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Ebced”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Aralık 2023).

⁸⁵ Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/220-222.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/28-29.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 13/159.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/28.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/29.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 13/159-160; Bu görüşü Ferrâ ve Ṭaberî de aynı şekilde İbn Abbas'tan nakletmektedir. Bkz. Ferrâ, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 3/21; Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 20/464.

⁹¹ Nehḥâs, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, 1/77-78; el-Ḳurṭubî, *Tefsîr*, 1/154.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/28,30, 2/237, 5/284-285, 9/116, 13/160.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/30, 13/160.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/28.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 1/30.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Ḳur'ân*, 9/116; Ṭaberî de bu görüşü *بعضهم قال* diyerek muallak bir şekilde zikretmektedir. Bkz. Ṭaberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/210.

nakletmektedir.⁹⁷ Mâtürîdî'nin bu görüşü benimsediği onun şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: “Hurûf-ı mukattaa ile ilgili aktardığımız bütün bu yorumların hepsi doğru olabilir. Ancak birinin çıkıp da bunlardan sadece birinin doğru, diğerlerinin yanlış olduğunu söylemesi ve bu konuda kesin fikir beyan etmesi doğru değildir. Çünkü bunlar müteşâbih kategorisindedir ve yine bunlar Allah'ın, peygamberleri dışında kimseyi muttali kılmadığı sırlar cümlesindedir.”⁹⁸

Mâtürîdî, bu harflerin Allah ile peygamberleri arasındaki sırlar kapsamında olduğuna dair düşünceyi rasyonel bir zeminde şu şekilde izah etmektedir:

“Hurûf-ı mukattaa'nın, Allah'ın yalnızca peygamberlerine yönelik bir hitap biçimi olması mümkündür. Dolayısıyla bu harflerin ne anlama geldiğini başkaları bilmezken onlar bunu anlamışlardır. Bu tıpkı, yeryüzündeki hükümdarlar ile onların has adamları arasındaki şifreli konuşmalar gibidir. O şifreli kelamı yalnızca ilgili şahıslar anlamakta, mevzubahis ifade diğerleri için ise bir sır konumunda olmaktadır. Bu tür durumlar toplumlarda oldukça yaygındır. Peygamberler de Allah'ın havassıdır, yani özel kullarıdır. Allah özel kulları olan peygamberlerine, diğer kullarının anlamaması gereken sırları bu yolla bildirmiş olabilir. Peygamberlerin bu harflerin manasını kavramaları ise şu iki yoldan biri ile olmuş olabilir: Ya Allah, onlara “Benim bu harflerden muradım şudur” şeklinde bilgi vermiştir; ya da bu harfler peygambere inzal olduğu esnada, Allah'ın başkasını değil sadece onları muttali kılması sonucu o esnada bunların anlamını otomatikman kavramışlardır.”⁹⁹ Dolayısıyla bu harfler peygamberler için değil diğer insanlar için müteşâbih kategorisindedir.”¹⁰⁰

Neticte itibarıyla Mâtürîdî hurûf-ı mukattaa'nın, gerçek manasını yalnızca Allah'ın ve peygamberlerinin bildiği müteşâbihâtın olduğunu düşünmektedir. Ancak onun bu düşüncesi, bazı selef âlimlerinde olduğu gibi, bu harflerin hiç te'vil edilmemesi gerektiği sonucunu doğurmamıştır. Ona göre bu harfler te'vil edilebilir; ancak tefsir edilemezler. Yani bunlardan sadece birinin doğru, diğerlerinin yanlış olduğunun söylenmesi ve bu konuda kesin fikir beyan edilmesi doğru değildir.

2.2.5. Muhatabın Dikkatini Çekmek Amacıyla İndirildiği

Mukattaa harfleriyle ilgili ortaya konulan görüşlerden biri, bu harflerin, Kur'an'ı dinlemeye yanaşmayan inkârcıların dikkatini çekmek amacıyla indirildiği şeklindedir. Taberî bu görüşü isim belirtmeksizin وقال آخرون (Diğer bazıları da şöyle söylemiştir) diyerek aktarmaktadır.¹⁰¹ Bu görüşü ilk olarak ortaya koyanların Ebû Ravk Atıyye b. Hâris (ö. 105/723) ve Kutrub (ö. 210/825) olduğunu Râzî tefsirinden öğrenmekteyiz.¹⁰²

Mâtürîdî bu düşünceye üç farklı yerde temas etmekte ve hepsinde de bu görüşe katıldığını hissettirecek açıklamalar yapmaktadır. Ona göre inkârcılar Kur'an'ı dinlemek istemiyorlardı. Nitekim Kur'an'da onların bu tutumu ortaya konmuştur.¹⁰³ İşte Allah, daha önce aşına olmadıkları bu tarz bir üslup ile onların dikkatlerini çekmiş ve indirdiği ilahi kelama kulak kabartmalarını sağlamıştır.¹⁰⁴

Mâtürîdî A'râf sûresinin başında söz konusu görüşü oldukça uzun ve belîğ bir üslupla ele almaktadır. Onun mukattaa harflerine bakışını ortaya koyan bu ifadelerini aynen aktarmayı uygun görüyoruz:

“Yarattığı varlıkları en iyi bilen, doğru yolu bulmaları için kullarına lütufluk davranan Allah'a hamd olsun. Allah hikmetiyle, yönetim ve idaresiyle insanları cehaletten ilme, dalaletten hidayete ulaşmaları için onlara âyetlerini ve beyan olan Kur'an'ını gönderdi. Peygamberine de kullarını Allah yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet etmesini tavsiye etti. Bunun için Muhammed (as.)'i bütün insanlara gönderdi ve ona bir de kitap verdi. O kitapta, daha önce indirdiği kitaplardaki bilgilere de yer verdi ki müşrikler ve Ehli Kitap, Kur'an'ın Allah katından geldiğini bilsinler. Zira Muhammed (as.) ümmî idi ve diğer kitaplarda yazanlardan habersizdi. Böylece bu durum onlar için apaçık bir delil olacaktı. Çünkü onlar da biliyorlardı ki Resulullah peygamber olmadan önce ne bir kitap okumuş ne de bir yazı yazmıştı; onların şairlerinden biri de değildi. Soy ilmini de bilmezdi, geçmişle ilgili haber ve kıssaları da. İşte bütün bu sebepler onun peygamberliğinin en açık kanıtı idi. Dahası Allah, insanlar bu Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğunu anlasınlar diye onda gaybî haberlere yer verdi, farzları sıraladı, hükümler koydu, kendisinden başka hiç kimsenin güç yetirmeyeceği bir üslupla nice deliller getirdi. Bütün bunlara rağmen kavmi onu ve getirdiği kitabı

⁹⁷ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vasîf fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecîd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/75; Ebû'l-Muzaffer Manşûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Çanîm b. 'Abbâs (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 1/41; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Beğavî, *Me'âlimu't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nimr v.dğr (b.y.: Dâru Taybe, 1417/1997), 1/59.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 13/160.

⁹⁹ en-Nisâ: 4/105.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 5/284-285.

¹⁰¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/212.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/253.

¹⁰³ Bkz. Fussilet: 41/26; el-Enfâl: 8/35.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, 1/28,30.

beğenmedi, onu dinlemek istemedi. Büyükleşip “Bu Kur’an şu iki şehirden birinden ulu bir kimseye indirilseydi ya!”¹⁰⁵ dediler. Yine onlar “Bu Kur’an’a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki böylece onun sesini bastırırsınız.”¹⁰⁶ dediler. Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah, onlara hiç tenezzül etmedikleri ve böbürlenip kibirlendikleri taraftan geldi; bu kitaptaki sûrelerin başına onların hiç aşına olmadıkları bazı rumuzlar koydu. Bunu duyduklarında önce, kendilerinin yaptığı gibi, bunları Hz. Muhammed’in uydurduğunu düşündüler. Kendilerinin beceremediği bir üslupla karşı karşıya kalmaları onları afflattı. Bu tür âyetleri duyduktan sonra meraklandılar ve acaba bu kitap başka nelerden bahsediyor diye onu incelemeye başladılar. Onda pek çok hikmetli sözün, çok önemli haberlerin, muhteşem delillerin ve gönüllere şifa nice öğütlerin olduğunu gördüler. Böylece onların pek çoğu bu yeni dine girdi. Ancak şu iki tip insan yerinde saydı: Önyargıdan kurtulamayan inatçı ve aklını kullanmayan cahil taklitçi. İşte Allah’ın indirdiği sûre başlarındaki المر، المص، طسم، كهيحص gibi harflerin hepsi için bu durum söz konusudur. Yani Allah sûreye المص diye başlamıştır ki muhatapların dikkati hemen akabindeki ifadeye çevrilsin ve onu dinlesinler.”¹⁰⁷

Görüldüğü gibi Mâtürîdî, mukattaa harflerinin, muhatapın dikkatini çekme yönünü açık bir şekilde izah etmiş, onu adeta kendi düşüncesi gibi serdetmiştir. Bu açıklamaların bir benzeri daha özet bir şekilde Fussilet sûresinin başında şu şekilde yer almaktadır:

“Gerek Havâmîm gerekse diğer mukattaa harflerinde aslanan bunların, işitenleri tefekküre ve derin düşünceye sevk ediyor olmasıdır. Zira kişi bunları ilk duyduğunda hiçbir şey anlayamaz; ta ki üzerinde iyice düşünüp tefekkür edinceye kadar. Çünkü bu tür bir üslup, onların daha önce hiç duymadıkları bir şeydi. Dolayısıyla bu onları, söylenen sözlere kulak kabartmaya ve onlar üzerinde derin analizler yapmaya sevk ediyordu. Böylece âyetlerin manaları onlara ulaşıyor ve ondaki mucizevî yönleri ister istemez görmüş oluyorlardı. Sonunda da bu vesile ile hakikate ulaşıyorlardı.”¹⁰⁸

Bu satırlarda Hak Teâlâ’nın, kullarını hakikate ulaştırmasında hurûf-ı mukattaa’nın etkin rolü son derece belirgin bir üslupla tasvir edilmekte; hem Allah’ın insanlığa olan sonsuz merhamet ve lütfü hem de Kur’an’ın mucizevî yönü bu harflerle ilişkilendirilerek dikkatlere sunulmaktadır. Mâtürîdî’nin bu yorum için tabiri caizse bu kadar dil dökmesi, onun mukattaa harflerini “muhatapın dikkatini çekme” fonksiyonu ekseninde anlamaya oldukça meyilli olduğunu göstermektedir.

2.2.6. Sûrelerin İsimleri Olduğu

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili ilk dönemlerden itibaren dile getirilen yaygın görüşlerden biri, bunların, başında buldukları sûrenin ismi olduğuna dair görüştür. Bazı tefsirlerden bu görüşün Mücâhid, Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796)’e ait olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Yahyâ b. Sellâm’ın naklettiğine göre Hasan-ı Basrî, bu harflerin tefsirini bilmediğini söylemiş, “Ancak ashaptan ve seleften bazıları, bunların, sûrelerin isimleri olduğunu söylüyorlardı.” demiştir.¹¹⁰

Mâtürîdî bu görüşe dört farklı yerde temas etmekte ve söz konusu te’vili Katade’ye isnâd etmektedir.¹¹¹ Mâtürîdî öncesi kaynaklarda Katade’ye ait böyle bir görüşe rastlanmamıştır. Sadece onun bu harfleri Kur’an’ın isimleri olarak kabul ettiğine dair bilgiler mevcuttur.¹¹² Mâtürîdî’nin çağdaşı ve sonraki bazı kaynaklarda ise Katade’den bu görüş nakledilmektedir.¹¹³

Mâtürîdî’ye göre bu harflerin, başında buldukları sûreye ad olmaları mümkündür. Zira Allah, indirdiği kitaplara dilediği ismi verdiği gibi sûreleri de istediği şekilde isimlendirebilir. Ayrıca Arapçada cins isimler en fazla beş harfli olduğu gibi bu harfler de en fazla beş harften oluşmuştur. Hem bu harfler, başında buldukları sûre ile sıkı bir bağlantı içindedir. Öyle ki sanki sûre, başındaki mukattaa harfinin üzerine bina edilmiştir. Bütün bunlar, bu görüşü destekleyen unsurlardır.¹¹⁴ Bu ifadelerin yanı sıra Mâtürîdî’nin bu görüşü aktarırken يجوز و يحتمل kalıplarını kullanması, onun bu görüşü muhtemel kabul ettiğini göstermektedir.

¹⁰⁵ ez-Zuhuruf: 43/31.

¹⁰⁶ Fussilet: 41/26.

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Ķur’ân*, 5/283-284.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Ķur’ân*, 13/103.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 1/206; Râzî, *Mefâtiḥu’l-gayb*, 2/252; Beğavî, *Me’âlimu’t-tenzil*, 1/59.

¹¹⁰ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîr*, 1/213, 2/495.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Ķur’ân*, 1/29, 12/203, 13/219, 14/85.

¹¹² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 1/204.

¹¹³ Bkz. Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî en-Neḥḥâs, *İrâbu’l-Ķur’ân*, thk. ‘Abdulmun’im Ḥalîl İbrâhîm (Beyrut: Menşûrât Muhammed ‘Alî Beydûn; Dâru’l-Kutubîl-‘İlmiyye, 1421), 2/139; Neḥḥâs, *Me’âni’l-Ķur’ân*, 5/473; Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Ķaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûġi’n-nihâye fi ‘ilmi me’âni’l-Ķur’ân ve tefsîrihi ve aḥkâmihî ve cümelin min fînûni ‘ulûmihî*, thk. eş-Şâhid el-Bûşîlî (Şârika: Mecmu’atu Buḥûşîl-Kitâb ve’s-Sunne, 1429/2008), 11/7024.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Ķur’ân*, 1/29, 12/203, 14/85.

2.2.7. Arap Alfabesinden Kinaye ve Meydan Okuma Olduğu

Hurûf-ı mukattaa'nın anlam ve fonksiyonu ile ilgili yapılan yorumlardan biri şu şekildedir: Bu harfler diğer bütün Arap alfabesini temsil etmektedir ve onlardan kinaye olarak sûre başlarına konulmuştur. Bundaki amaç ise, Kur'an'ın, başka değil, insanların kullandığı bu harflerden oluştuğuna dikkat çekmek; bu kitabı Hz. Muhammed'in uydurduğunu söyleyenlere karşı "Haydi buyrun, siz de bu harfleri kullanarak Kur'an'ın benzeri bir kitap getirin!" şeklinde meydan okumaktır.¹¹⁵ Bu görüşü ilk olarak kimin dile getirdiğini tespit etmek oldukça zor olmakla birlikte böyle bir düşüncenin temeli sayılabilecek bazı görüşlere rastlıyoruz. Örneğin Taberî, Mücâhid'in bu harfler hakkındaki "vaz edilen hece harfleridir" (هجاء موضوع) sözünü nakletmektedir.¹¹⁶ Benzer şekilde Ferrâ da bu harflerin, ا ب ت ث gibi alfabeyle işaret etmek için zikredildiğini, Kur'an'ın bu harflerden müteşekkil bir kitap olduğuna dikkat çekildiğini söylemektedir.¹¹⁷ Taberî bu yorumu, tahaddîye değinmeden ve herhangi bir isim zikretmeden "Arap dili ulemasından bazıları"nın görüşü olarak aktarmaktadır. Ancak o bu görüşü kabul etmemektedir.¹¹⁸ Râzî bu yoruma detaylı bir şekilde yer vermekte ve bunu Müberred'e (ö. 286/900) nispet etmekte, çok sayıda muhakkik âlimin de bu görüşü dile getirdiğini belirtmektedir.¹¹⁹ Kurtubî (ö. 656/1258) ise bu yorumu Kutrub ile Ferrâ'ya atfetmektedir.¹²⁰

Mâtürîdî erken dönem müfessirlerinin çizgisini devam ettirerek bu harflerin, Kur'an'ın tamamına işaret etmek amacıyla Arap alfabesinin tamamından kinaye olduğu şeklindeki görüşe beş farklı yerde temas etmekte, ancak o da bu şekilde inkârcılara meydan okunduğundan söz etmemektedir.¹²¹ Ona göre mesela Yusuf sûresinin ilk âyetinde geçen "kitabın âyetleri"nden kastedilen manalardan biri, sûre başlarında bulunup bütün harfleri temsil eden mukattaa harfleridir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: İşte bu harfler bir araya gelerek bu kitabın âyetlerini oluşturmuştur.¹²² Benzer yorumlar İbrahim, Hicr ve Kâf sûrelerinin başında da yer almaktadır.¹²³ İlk olarak Ferrâ'ya atfen naklettiği görüşü¹²⁴ daha sonra dört kez kendi görüşü gibi nakletmesini Mâtürîdî'nin bu yoruma sıcak baktığının alameti olarak değerlendirmek mümkündür.

2.2.8. Teşbîb Türü Bir Kullanım Olduğu

Mâtürîdî'nin hurûf-ı mukattaa ile ilgili naklettiği yorumlardan birine göre bunlar, şiir gibi kafiyeli sözleri ve kafiyesiz düz metinleri ayırmak için kullanılan teşbîb kabilinden ifadelerdir.¹²⁵ Onun iki kez zikrettiği bu görüşü makul gördüğü anlaşılmaktadır. Zira ona göre teşbîb, şair ve ediplerin yaygınlıkla kullandıkları bir yöntemdir ve Araplar arasında meşhurdur. Bununla onlar, asıl meseleye girmeden önce konudan bağımsız, muhatabı etkileyecek dikkat çekici birtakım ifadeler kullanırlar. Allah kelâmı da insanların benimseyip kullandığı dil inceliklerini ihtiva etmektedir. İşte hurûf-ı mukattaa'yı bu çerçevede değerlendirip, asıl meselenin girizgâhı mahiyetinde telakki etmek mümkündür.¹²⁶

Teşbîb; kasidelerin başında, konuya giriş mahiyetinde yer alan ve daha çok kadınların güzelliklerinin edebî bir üslupla anlatıldığı beyitler için kullanılan bir tabirdir.¹²⁷ Mâtürîdî de teşbîbin bu anlamına dikkat çekmekle birlikte o, teşbîbin nazım ve nesri birbirinden ayırmak için kullanıldığını da söylemektedir. Biz teşbîb için böyle bir kullanıma başka bir yerde rastlamadığımızı belirtmek isteriz. Ayrıca hiçbir tefsirde mukattaa harflerinin teşbîb kabilinden olduğuna dair bir ifade de bulamadık. Ancak bazı eserlerde hurûf-ı mukattaa'nın sûreleri birbirinden ayırmak için kullanıldığına, Arap şiirinde buna benzer örneklerin yer aldığına dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Şimdi onlara bir göz atalım.

Basra dil mektebinin tanınmış âlimi Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) bu konuyu detaylı bir şekilde ele almakta, mukattaa harflerinin, yeni bir sûrenin başladığını beyan etmek için sûre başlarında yer aldığını söylemekte, Kur'an'da anlamı olmayan şeylerin yer almasının mümkün olmayacağı şeklindeki eleştiriye ise Arap şiirinden buna benzer örnekler getirerek cevap vermektedir. Onun aktardığı örneklerde şair, bir sözün/konunun bitip başka bir sözün/konunun başladığını bildirmek için beyitler arasına ۞

¹¹⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Şur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974), 3/31-32.

¹¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/209.

¹¹⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Şur'ân*, 1/368-369.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/223.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/253.

¹²⁰ el-Kurşubî, *Tefsir*, 1/155.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, 5/285, 7/267, 453, 8/7, 14/85.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, 7/267.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, 7/453, 8/7, 14/85.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, 5/285.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, 1/27.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Şur'ân*, 1/29-30, 2/238.

¹²⁷ Ebü Manşûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehezibu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 11/198; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, 1414), 1/481.

kelimesini koymaktadır.¹²⁸ Taberî de قال بعضهم diyerek Ahfeş'in ifadelerini ve örneklerini neredeyse aynen tekrarlamaktadır.¹²⁹

Mâtürîdî'nin teşbîb için kullandığı "nazım ve nesri birbirinden ayırma" ifadesi dikkate alındığında, onun yukarıdaki görüşü kendi perspektifinden, kendine özgü ifade kalıplarıyla aktardığını söylemek mümkündür. Teşbîbi, kasidenin giriş bölümü olarak düşündüğümüzde ise hurûf-ı mukattaa için böyle bir yoruma başka bir eserde rastlayamadık. Sadece Cemâleddin Kâsımî'nin (1866-1914) tefsirinde, Sâffât, Zâriyât ve Tekvîr gibi bazı sûre başlangıçları teşbîbe benzetilmektedir. Ancak orada da teşbîb ile b. Yahyâ b. Sa'leb'den (ö. 291/904) naklen bunların, bir sözün bitip başka bir sözün başladığına işaret etmek için kullanıldığına dair yoruma yer vermektedir. Buna göre Araplar, bir konunun bitip başka bir konunun başladığını bildirmek üzere, yeni başladıkları sözün evvelinde, konudan bağımsız, muhatabın dikkatini çekecek bazı şeyler söylerlerdi. İşte sûre başlarındaki harfler de bu kabildendir.¹³¹ Kaynaklarda Mâtürîdî'nin teşbîb ile ilgili görüşüne en yakın yorumun bu olduğu görülmektedir.

2.3. Sadece Mâtürîdî'nin Yer Verdiği Görüşler

Hurûf-ı mukattaa ile ilgili Mâtürîdî bazı görüşlere yer vermekle birlikte biz o görüşlere diğer eserlerde rastlayamadık. Bunun iki farklı sebebinden söz etmek mümkündür. Ya bu görüş elimize ulaşmayan bir kaynaktan aktarılmıştır; ya da bunu ilk olarak Mâtürîdî ortaya koymuştur. Mâtürîdî öncesi eserlerde bunlara rastlamamızın sebebi bunlar olabilir. Ancak onun eserinde yer vermesine rağmen konuyla ilgili sonraki eserlerde bu görüşlerden hiç söz edilmemesi oldukça düşündürücüdür. Bunda ulemânın bu görüşlere itibar etmemesinin etkisinden söz edilebileceği gibi bu durum, özellikle tefsir literatüründe *Te'vilâtu'l-Çur'an*'ın ne kadar ihmal edildiğinin bir göstergesi de sayılabilir.

Şimdi sadece Mâtürîdî tefsirinde karşımıza çıkan bu görüşleri maddeler halinde inceleyelim:

2.3.1. Bu Harflerin Tefsirinin Devamındaki Cümle Olduğu

Mukattaa harfleriyle ilgili Mâtürîdî'nin en çok yer verdiği düşüncelerden birine göre bu harflerin anlamı devamındaki cümledir. Mâtürîdî bu düşünceye yedi farklı yerde temas etmekte,¹³² bunlardan bazılarında bu düşünceyi izah edip onaylamaktadır.¹³³ Buna göre mesela Bakara sûresinin başındaki الم'in anlamı hemen peşinden gelen ذلك الكتاب, Âl-i İmrân sûresindeki الم'in anlamı الله لا اله الا هو, A'râf sûresindeki المص'in anlamı انزل اليك, Hûd ve İbrahim sûrelerinin başındaki الر'nın anlamı كتاب, Lokman sûresindeki الم'in anlamı تلك آيات olmaktadır.¹³⁴

Ancak burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Aynı harfler başka başka sûrelerin başında yer almakta ve devamındaki ifadeye göre farklı manalara gelmektedir. Mesela Bakara sûresinin başındaki الم'in devamında ذلك الكتاب, Âl-i İmrân sûresinde ise لا اله الا هو ifadeleri yer almaktadır. Buna göre Bakara sûresinde bu harfler Kur'an'a işaret ederken Âl-i İmrân sûresinde Allah'a işaret etmektedir. Bu bir çelişki değil midir? Mâtürîdî buna özetle şöyle cevap vermektedir: Bazı nitelikler ve isimler vardır ki hem Allah hem de Kur'an için kullanılabilir. Nitekim "Mecîd" ismi bir âyette Allah'ın vasfı olarak zikredilirken¹³⁵ başka bir âyette Kur'an'ın vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶ Dolayısıyla aynı durumun hurûf-ı mukattaa için de geçerli olduğunu düşünmek mümkündür.¹³⁷

Mâtürîdî'nin Ra'd sûresinin başındaki "Bütün mukattaa harfleri için, sonrasında hemen peşinden söylenen ifadelerin, bu harflerin tefsiri olduğunu söylemek gayet sarîh ve anlaşılabilir bir yorumdur."¹³⁸ şeklindeki ifadeleri ile Mü'min sûresinin başında حم ile ilgili bazı görüşleri sıraladıktan sonra "Biz ise bu konuda deriz ki" diyerek mezkûr görüşe kendi düşüncesi şeklinde yer vermesi,¹³⁹ onun bu fikre fazlasıyla katıldığına delalet etmektedir.

Konu hakkında tefsir ve Kur'an ilimlerine dair literatürde yaptığımız araştırma bizi oldukça şaşırtmıştır. Zira Mâtürîdî'den önce ve sonra kaleme alınıp günümüze ulaşan tefsirlerde, görebildiğimiz kadarıyla, buna benzer bir yorum yer almamaktadır. Sadece

¹²⁸ Bkz. Ebu'l-Hasen el-Mucâşşî'î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Çur'an*, thk. Hudâ Maḥmûd Kıra'a (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1411/1990), 1/21.

¹²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/212.

¹³⁰ Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed Saîd Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 1/170.

¹³¹ Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 2/254.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 1/27-28, 2/237, 7/379, 9/116, 12/203, 13/7,103.

¹³³ Örnek olarak bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 13/7,103.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 1/28.

¹³⁵ Bkz. el-Burûc: 85/15. (ذو العرش المجيد)

¹³⁶ Bkz. el-Burûc: 85/21. (بل هو قران مجيد)

¹³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 2/237.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 7/379; Benzer bir ifade Fussilet suresinin başında da yer almaktadır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 13/103.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Çur'an*, 13/7.

Yusuf b. Hilal es-Safedî'nin (ö. 696/1296) tefsirinde, Kadı Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) İbnü'z-Zübeyrî'den (ö. 216/831-32)¹⁴⁰ naklettiği benzer bir görüş bulunmaktadır. Buna göre mesela *الم* ile *ذلك الكتاب لا ريب فيه* ile mutlaka bir ilişkisi olmalıdır. Ancak devamındaki ifadelerden bu ilişkinin, birinin diğerini tefsiri şeklinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bilakis, Kur'an'ın bu ve benzeri harflerden müteşekkil olduğu şeklindeki daha önce zikrettiğimiz görüşe yer verilmektedir.¹⁴¹ Ayrıca hurûf-ı mukattaa hakkında daha önce yapılmış yorumlara maddeler halinde yer veren pek çok usul ve tefsir kitabında da böyle bir görüşe rastlayamadık.¹⁴² Şu durumda bu görüş sadece Mâtürîdî tefsirinde yer alması dolayısıyla ona has orijinal bir düşünce gibi durmaktadır. Buna karar verebilmek için onun bu yorumu hangi ifadelerle aktardığına dikkat etmek mühimdir. O bir yerde bunu *قال بعضهم*,¹⁴³ üç yerde *قال بعضهم* diyerek aktarmakta,¹⁴⁴ bunlardan birinde *وهو قول الحسن* diyerek ilgili görüşün Hasan-ı Basrî'ye ait olduğunu tasrih etmektedir.¹⁴⁵ Bir yerde *يحتمل* ifadesiyle muhtemel bir görüş olarak yer almaktadır¹⁴⁶ ki Mâtürîdî'nin sıklıkla kullandığı bu kalıp hem kendi düşüncelerini hem de başkalarının fikirlerini aktarırken yer verdiği bir kelimedir. Bu görüşe değindiği son iki sûre olan Mü'min ve Fussilet sûrelerinde ise sırasıyla *وقد قلنا نحن* (Biz ise deriz ki)¹⁴⁷ ve *ظاهر* (Açıktır ki)¹⁴⁸ diyerek kendi görüşü gibi aktarmaktadır. Bütün bu açıklamalar neticesinde akla şu iki ihtimal gelmektedir: Ya bu görüş Mâtürîdî'nin kendi görüşüdür, fakat bunu başkasının görüşü gibi aktarmıştır; ya da bu gerçekten Hasan-ı Basrî'ye ait olup onun bu görüşü günümüze yalnızca Mâtürîdî kanalıyla ulaşmıştır.

2.3.2. Hüccet, Burhan ya da Önceki Kitaplardan Kinaye Olduğu

Mâtürîdî, bu harflerle ilgili tefsir ve Kur'an ilimleri literatüründe rastlayamadığımız orijinal bir görüş daha ileri sürmektedir. Toplamda iki yerde beyan ettiği bu yorum özetle şu şekildedir: Bu harfler; Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğunu ispat sadedinde bu kitapta zikredilen kıssalar, aklî deliller ve hüccetlerden ya da önceki kitaplardan kinayedir. Buna göre mesela Ra'd sûresinin ilk âyetindeki *الْمَرَّتْ أَيْتُ الْكِتَابِ* ifadesinin anlamı "İşte bu delilleri, hüccetleri ve önceki kitapları biz Kur'an'ın âyetleri ve kanıtları kıldık." olmaktadır.¹⁴⁹ Zira Hz. Peygamber'in görmediği, bilmediği olaylardan haber vermesi, bu kitabın kendi telifi olmayıp gökyüzünden vahiy yoluyla kendisine Allah tarafından bildirildiğinin kanıtıdır.¹⁵⁰

Tefsirinde kıssaların, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olma fonksiyonuna sık sık dikkat çeken Mâtürîdî'nin mukattaa harflerini de bu kapsamda değerlendirmesi bizleri şaşırtmamıştır. Zira ona göre Kur'an'daki kıssalar Hz. Muhammed'in risaletinin ispatıdır. Şöyle ki: Bu kıssalar önceki kitaplarda da yer alıyordu. Ancak Hz. Muhammed'in önceki kitapları okuması ya da öğrenmesi mümkün değildi. O halde ona bu kıssaları haber veren ancak gaybı bilen Allah'tır.¹⁵¹ İşte sûre başlarındaki mukattaa harflerini de bu delil ve hüccetlerin sembolik ifadesi olarak düşünmek mümkündür.

Sonuç

Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân* adlı eserinin başında tefsir ve te'vili birbirinden ayırmaktadır. Ona göre tefsir bir âyet hakkında kesin konuşmaktır ve bu sadece Hz. Peygamber ile vahye tanık olmuş sahabe'nin hakkıdır. Te'vil ise âyetin muhtemel anlamlarını ortaya koymaktan ibarettir ve bunu ilmî açıdan belli bir seviyeye ulaşmış her âlim yapabilir. Onun bu temel yaklaşımı pek çok konuya bakışında belirleyici olduğu gibi hurûf-ı mukattaa'ya bakışında da başat rol oynamıştır. Zira ona göre bu harfler, gerçek manasını yalnızca Allah'ın ve elçisinin bilebileceği müteşâbihât kategorisindedir. Dolayısıyla bu harflerin kesin anlamını bilmek,

¹⁴⁰ Eserde İbnü'z-Zübeyrî olarak geçen ismin Abdullah b. Nâfi' ez-Zübeyrî olması muhtemeldir. Bkz. Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Siyeru A'âlemi'n-Nubelâ'* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006), 8/431.

¹⁴¹ Cemaleddin Yusuf b. Hilâl es-Safedî, *Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 1/67; Safedî tefsirinde hurûf-i mukattaa hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yüreklî, "Yusuf b. Hilâl es-Safedî'nin Tefsirinde Hurûf-ı Mukattaa'a Yorumu", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2022), 307-333.

¹⁴² Örnek olarak bkz. Ebû'l-Ḥasan 'Alî b. İbrâhîm b. Sa'îd el-Ḥûfî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Ḳur'ân: Sûretü Yûsuf Dirâse ve Tahkîk*, thk. İbrahim Anânî Atıyye Anânî (Malezya: Câmîati'l-Medîneti'l-Âlemiyye, 1436/2015), 106; Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, 2/252-254; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm (b.y.: Dâru 'İḥyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957), 1/173-178; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/31-34; Muḥammed Ṭâhir b. Muḥammed b. Muḥammed et-Tunusî İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*. (Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 1/207-215; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 138-144; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 173-177.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 1/27.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 2/237, 9/116, 12/203.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 9/116.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 7/379.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 13/7.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 13/103.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 7/379.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 8/7.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilātu'l-Ḳur'ân*, 1/85,138,150,190,251, 2/137,172,302, 5/407, 7/234, 8/40,227,230, 9/34-35,116, 11/114, 12/68,223, 16/121, 17/33,228.

ancak onlardan gelecek sahih bir habere bağlıdır. Böyle bir haber varid olmadığına göre bu harfler hakkında kesin görüş beyan etmek doğru değildir. Ancak bunların muhtemel anlamları üzerinde düşünüp konuşmak caizdir.

Mâtürîdî, hurûf-ı mukattaa ile ilgili toplamda 17 farklı görüşe temas etmiştir. Bunlardan 7'sini hiç yorum yapmadan sadece aktarmıştır. Bu harflerin bazı cümlelerin kısaltması, sûreleri açan anahtar, Allah'ın ya da Kur'an'ın isimleri veya çeşitli varlıklardan kinaye olduğu, Arapçada yahut başka dil veya lehçelerde anlamlı bazı kelimeler olduğu şeklindeki bu görüşlere Mâtürîdî öncesi pek çok tefsirde de tesadüf edilmektedir. Mâtürîdî'nin yorumsuz aktardığı görüşler için onun bunlara pek itibar etmediğini ileri sürmek mümkündür. Ancak yorumsuz da olsa bunlara eserinde yer verip bunları eleştirmemesi, en azından bu yorumlara değer atfettiği şeklinde de yorumlanabilir.

Müfessir, temas ettiği görüşlerden 8'ine, bunlara olumlu baktığını gösteren birtakım açıklamalar eşliğinde yer vermiştir ki bu görüşler şunlardır:

- 1- Bu harfler ister bazı isim, sıfat ya da varlıklardan kinaye olsun isterse sadece birer harf olarak telakki edilsin, bunlarda yemin anlamı mevcuttur.
- 2- Bunlar Allah'ın bazı isim veya sıfatlarından kinayedir.
- 3- Bunlar ebced hesabıyla bazı tarihlere veya sayılara işaretlerdir.
- 4- Bunlar müteşâbihâtan olup manası peygamber dışındaki insanlardan gizlenmiştir.
- 5- Bunlar, Kur'an'ı dinlemeye yanaşmayan muhatabın daha önce aşına olmadığı bir üslupla dikkatini çekmek için indirilmiştir.
- 6- Bunlar, başında buldukları sûrelerin isimleridir.
- 7- Bunlar, Arap alfabesinin tamamından kinayedir ve amaç, Kur'an'ın bu harflerden müteşekkil olduğuna dikkat çekmektir.
- 8- Bu harfler, kasidelerin başında konuya giriş mahiyetinde konudan bağımsız olarak yer alan ve muhatabın dikkatini çekmeye yarayan teşbîb türü bir kullanımdır.

Onun temas ettiği iki görüşe ise başka eserlerde tesadüf edilmemiştir. Bunlardan biri; bu harflerin tefsirinin, devamındaki cümle olduğuna dair yorumdur. Mâtürîdî bu görüşü Hasan-ı Basrî'den nakletmekle birlikte başka hiçbir kaynaktan ne Hasan-ı Basrî'den ne de başkasından bu görüşe rastlayamadık. Bunu iki şekilde izah etmek mümkündür: Ya bu görüş Hasan-ı Basrî'ye ait olup bunu aktaran kaynaklardan yalnızca Mâtürîdî'nin tefsiri günümüze ulaşmıştır; ya da aslında bu yorum Mâtürîdî'ye ait olup Hasan-ı Basrî'den nakli bir yanılığa ya da hataya dayanmaktadır.

Sadece Mâtürîdî tefsirinde karşımıza çıkan ikinci yoruma göre ise bu harfler, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat sadedinde Kur'an'da yer alan delil, hüccet veya kıssalardan yahut önceki kitaplardan kinayedir. Bu yorumun Mâtürîdî'ye ait özgün bir yorum olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mâtürîdî, hemen her fırsatta âyetleri, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat sadedinde ele almaktadır. Dolayısıyla mukattaa harflerini de bu perspektiften değerlendirmesi onun genel tutumuyla uyumludur.

Mâtürîdî'nin hurûf-ı mukattaa ile ilgili açıklamalarından anlaşılmaktadır ki o, bu harflerin daha çok dikkat çekme fonksiyonuna odaklanmaktadır. Bu harfler ister Allah'ın, Kur'an'ın ya da sûrelerin isimleri olsun; ister bazı isim, sıfat veya varlıklardan kinaye olsun; isterse kasem yahut teşbîb türünden olsun; amaç muhatabın dikkatini bu yüce kitaba ve ondaki hikmetlere çekmektir.

Diğer bazı tefsirlerde oldukça uzun aktarılan bazı görüş ve rivayetlere kısaca değinmesinden ve birtakım ifadelerinden, bu harflerle ilgili kimi yorumlara pek itibar etmediği anlaşılan İmam Mâtürîdî, sadece bir görüşü açıkça eleştirmiş ve muhtemel kabul etmemiştir. O da Kâf harfiyle ilgili, bunun Kaf dağı olabileceğine dair yorumdur. O, Arapların bu dağdan habersiz olması, muhatabın bilmediği bir şeye yemin edilmesinin ise anlamsız olacağından hareketle bu te'vili tenkit etmiştir.

Günümüze ulaşan Mâtürîdî öncesi ve sonrası tefsirler ile *Te'vilâtul-Kur'ân* bu mevzuda karşılaştırıldığında görülmektedir ki *Te'vilât* hem konu hakkında geniş bir yelpaze sunması hem de diğer eserlerde rastlamadığımız bazı fikirleri aktarması bakımından, erken dönem tefsir rivayetlerini ve mukattaa harfleri ile ilgili yorumları öğrenmek için göz ardı edilmemesi gereken çok önemli bir kaynak hüviyetindedir.

Kaynakça | References

- ‘Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan‘ânî. *Tefsîru ‘Abdurrezzâk*. thk. Maḥmûd Muḥammed ‘Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1419/1999.
- Aḥfeş el-Evsat, Ebu'l-Ḥasen el-Mucâşî‘î el-Belḥî. *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*. thk. Hudâ Maḥmûd Kırâ‘a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Ḥâncî, 1411/1990.
- ‘Alî b. el-Ca‘d, ‘Alî b. el-Ca‘d b. ‘Ubeyd el-Cevherî. *Musnedu İbni'l-Ca‘d*. thk. ‘Âmir Aḥmed Ḥaydar. Beyrut: y.y., 1410/1990.
- Âlûsî, Maḥmûd b. ‘Abdullâh el-Ḥuseynî. *Rûḥu'l-me‘âni fi tefsîri'l-Ḳur‘âni'l-‘azîm ve’s-seb‘i'l-meşânî*. thk. ‘Alî ‘Abdubârî ‘Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1415.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ḥuseyn b. Mes‘ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ?. *Me‘âlimu't-tenzil fi tefsîri'l-Ḳur‘ân*. thk. Muḥammed ‘Abdullâh en-Nimr v.dğr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Ṭaybe, 1417/1997.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi‘u’s-şâḥiḥ*. thk. Muhammed Zühür b. Nâsir. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Büstî, Ebû Muhammed İshâk b. İbrahim. *Tefsîru İshâk el-Büstî*. thk. Medine İslâm Üniversitesi 2 Doktora tezi. 2 Cilt, 1413.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 10. Baskı., 1995.
- Dârimî, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. ‘Abdurrahmân. *Sunen*. thk. Ḥuseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd. *Naḳzu'l-İmâm Ebî Sa‘îd ‘Osman b. Sa‘îd ale'l-Merisiyyi'l-cehmiyyi'l-anîd fime’fterâ alellâhi azze ve celle mine’t-tevhîd*. thk. Ebû Âsım eş-Şevvâmî. Kahire: el-Mektebü'l-İslâmî, 1433.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 71. Baskı., 2018.
- Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. “Hurûf-ı Mukattaa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huruf-i-mukattaa>
- Ebû Bekr es-Sicistânî, Muhammed b. ‘Uzeyr el-‘Uzeyrî. *Ġarîbu'l-Ḳur‘ân*. thk. Muḥammed Edîb ‘Abdulvâhid. Suriye: y.y., 1416/1995.
- Ebû Ḥanîfe, Nu‘mân b. Şâbit. *Musnedu Ebî Ḥanîfe rivâyetü'l-Ḥaşkefi*. thk. ‘Abdurrahman Ḥasen Maḥmûd. Mısır: el-Âdâb, ts.
- Ebû Ḥayyân, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelüsî. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ fi't-Tefsîr*. thk. Şıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû'l-Leyş es-Semerḳandî, Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed. *Baḥru'l-‘Ulûm*. thk. Maḥmûd Mataracı. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Aḥmed b. el-Herevî. *Tehzîbu'l-Luġa*. thk. Muhammed ‘Avd Mir‘ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-‘Arabî, 2001.
- Ferrâ?, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me‘âni'l-Ḳur‘ân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: Dâru'l-Mısıriyye, ts.
- Ḥâris b. Ebî Usâme, Ebû Muhammed el-Ḥârîş b. Muhammed el-Bağdâdî. *Musnedu'l-Ḥârîş = Buġyetu'l-Bâḥiş ‘an Zevâidi Musnedi'l-Ḥârîş*. thk. Ḥuseyn Aḥmed Şâliḥ el-Bâkirî. 2 Cilt. Medine: Merkezi Ḥıdmeti's-Sunne, 1413/1992.
- Ḥûfî, Ebû'l-Ḥasen ‘Alî b. İbrâhîm b. Sa‘îd. *el-Burhân fi ‘Ul’umi'l-Ḳur‘ân: Sûretü Yûsuf Dirâse ve Tahkîk*. thk. İbrahim Anânî Atiyye Anânî. Malezya: Câmîatü'l-Medîneti'l-Âlemiyye, 1436/2015.
- İbn Ebî Ḥâtîm, Ebû Muhammed ‘Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l-Ḳur‘âni'l-‘Azîm*. thk. Es‘ad Muhammed eṭ-Ṭayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzâr Muştafâ el-Bâz, 3. Baskı., 1419/1998.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ‘Abdullâh b. el-‘Absî. *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdis ve'l-Âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Ġarîbu'l-Ḳur‘ân*. thk. Aḥmed Şaḳr. y.y.: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1398/1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdu'l-lâh b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *Te’vîlu muşkili'l-Ḳur‘ân*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, ts.
- İbn Mahled, Muhammed el-Attâr. *Min hadîsi Muhammed b. Osman b. Kerâme ve hadîsi Tâhir b. Hâlid b. Nezzâr el-İlî, rivâyetü Muhammed b. Mahled el-Attâr anḥümâ*. thk. Âmir Hasan Sabri. y.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 1414.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed ‘Abdullâh el-Mısırî el-Ḳureşî. *Tefsîru'l-Ḳur‘ân mine'l-Câmi‘*. thk. Mikloş Mûrânî. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2003.
- İbn ‘Âdil, Ebû Ḥafş Sirâc ed-Dîn ‘Omar b. ‘Alî b. ‘Âdil el-Ḥanbelî ed-Dimeşķî en-Nu‘mânî. *el-Lubâb fi ‘Ulûmi'l-Kitâb*. thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu‘avviḍ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1419/1998.
- İbn ‘Âşûr, Muhammed Ṭâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusî. *Tefsîri't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunis: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=160008&ele=%3D&wKitaplar=tahrir&wYazarlar=a%C5%9Fur>
- Kâsım b. Sellâm, Ebû ‘Ubeyd el-Herevî el-Bağdâdî. *Luġâtu'l-Ḳabâ‘ili'l-Vârîde fi'l-Ḳur‘âni'l-Kerîm*. b.y.: y.y., ts.
- Kâsımî, Cemâleddîn Muhammed b. Muhammed Saîd. *Mehâsinü't-te’vîl*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1418.

- Qurubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. ed. Ahmed el-Berdûnî ve 'Ibrâhîm Et'fîsh. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütüb el-Mişriyye, 2. Baskı., 1964.
- Maden, Şükrü. "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ındaki Meçhul Kaynağı Ebû Avsece ve Dilbilimsel Tefsire Dair Açıklamaları Üzerine Bir İnceleme". *derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 7/14 (Güz 2019), 410-436.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. ed. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî. *en-Nuket ve'l-'Uyûn*. thk. es-Seyyid b. 'Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Ma'mer b. el-Muşennâ, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî el-Başrî. *Mecâzu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. Kahire: y.y., 1381/1961.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fi 'ilmi me'ânî'l-Kur'an ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fînûnî 'ulûmih*. thk. eş-Şâhid el-Bûşîhî. 13 Cilt. Şârîka: Mecmu'atu Buḥûşî'l-Kitâb ve's-Sunne, 1429/2008.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. ed. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Neḥḥâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî. *İ'râbu'l-Kur'an*. thk. 'Abdulmun'im Ḥâlîl İbrâhîm. Beyrut: Menşûrât Muhammed 'Alî Beydûn; Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1421.
- Neḥḥâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî. *Me'ânî'l-Kur'an*. thk. Muhammed 'Alî eş-Şâbûnî. Mekke: y.y., 1409.
- Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddîn. *Mefâtiḥu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420.
- Safedî, Cemaledin Yusuf b. Hilâl. *Keşfü'l-Esrâr ve Hetkü'l-Estâr*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Şa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâb ed-Dîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdiddâim. *ed-Durru'l-Maşûn fi 'Ulûmî'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Ḥarrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Manşûr b. Muhammed el-Mervezî. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ğanîm b. 'Abbâs. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Sufyân eş-Şevrî, Ebû 'Abdullâh Sufyân b. Sa'îd b. Mesrûk el-Kûfî. *Tefsîru's-Şevrî*. thk. Ebû Ca'fer Muhammed. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî. *ed-Durru'l-menşûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî. *el-İtkân fi 'Ulûmî'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1394/1974.
- Şahin, İskender. "Kuşeyrî ve Mâtürîdî'nin Hurûf-u Muḳâтта'a Konusuna Yaklaşımı". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 227-251.
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Kur'an*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatü Mustafâ, 1375/1975.
- Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh. *Tefsîru't-Tusterî*. ed. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1423.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ebcad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Aralık 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebced>
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbûrî. *el-Vasîṭ fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Yaḥyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Sellâm el-Ḳayravânî. *Tefsîru Yaḥyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1425/2004.
- Yürekli, Ahmet. "Yûsuf b. Hilâl es-Safedî'nin Tefsirinde Hurûf-ı Mukatta'a Yorumu". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Aralık 2022), 307-333.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'ânî'l-Kur'an ve İ'râbuhu*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zehabî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1427/2006.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdir eş-Şâfi'î. *el-Burhân fi 'Ulûmî'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zeyd b. Ali. *Ġarîbu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Cevâd el-Huseynî el-Celâlî. Kum: Merkezü'n-Neşri't-Tâbi' li-Mektebi'l-İlâmi'l-İslâmî, 2. Baskı., 1418.